

ХРЛХ
Випуск

АЛЬМАНАХ

ЛІТЕРАТУРНО-ВІЙСЬКОВИЙ
ЖУРНАЛ

1921

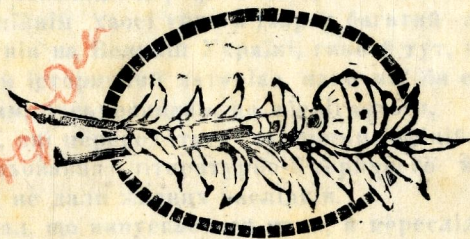

06
13

1928

АЛМАНАХ

ЛІТЕРАТУРНО-ВІЙСЬКОВИЙ
ЖУРНАЛ

Ч. I.

Липень 1921 р.

Табор Олександрів (Польща).

Видання Культурно-Освітнього Відділу

Штабу 4 Київської Стріл. Дивізії.

T3(24K)71-314 + T3(24K)71T

unc. CNA

USP 5-6253

ALPMAHAX

ALTEPATAPHO BINOPOBNN

KAPHA

UNIVERSITY OF

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF

ПЕРЕМОВА

В важких, особливо несприятливих, надзвичайних умовах кується доля українського народу, в запеклій борні гартується українська державність. Розбивши міцні пута російського царизму, наш нарід, силою політичних обставин, що утворилися, як наслідок революції на просторах Східної Європи, не міг піти широким шляхом мирного культурного поступу. Всі свої сили, всі свої дарування він поклав на те, щоб саброною рукою підібрати від напалеників свою власну землю.

Ця важка, нерівна боротьба триває вже четвертий рік.

В потоках своєї й ворожої крові український нарід сагує і ті здобутки своєї національної культури, які ще лишилися у нього не зруйнованими царською владою.

В революційнім хаосі гине й зараз багатий літературний матеріал, гине він на Великій Україні, гине й тут, на чужині.

Коштовний історичний матеріал, який міг би служити майбутнім історикам, письменникам, не зберігається.

Ті сироби, які переводяться окремими офіційними установами, що до заховання літературно-історичного й військового матеріалу, досі не дали жадних наслідків.

Цей журнал, що випускається нами, й переслідує головним чином такого роду мету.

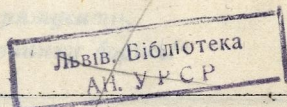
Крім того, ми маємо ще одну ціль: ділячись з читачами, переважно військового стану, матеріалом військового характеру, ми хочемо таким чином поновити їх знання, вказуючи на помилки й хиби, допущені нами в минулій бойовій діяльності, попередити в майбутньому такові, накресливши перед читачем цілу низку епізодів, характерних боїв, які вела армія У. Н. Р. з більшовиками на протязі всієї своєї визвольної боротьби.

Гадаємо, що цей військово-літературний „Альманах“, як перша сироба видання такого журналу в українському війську, зустрінє прихильне, щире відношення як з боку військових кол, так і широких верств громадянства.

Редакційна колегія.

Табор Олександрів на Куяві (Польща).

Липень 1921 року.

PHILIP EXAMOR

В продолжении этого дела были даны следующие показания:

то, и хозе такни едно починте из ови, врзати на
поверливо вврзано, так, материјални врзано на
Примото, и хозе на ови, врзати на ови, врзати на
лино то, и хозе на ови, врзати на ови, врзати на

[illegible]

RECEIVED

Табл. 1. Результаты исследования (1991 г.)

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 2463

ПОВСТАНЬ, УКРАЇНО!..

На цвинтарі часів пекельний сартовий
Давно вже стереже тебе, моя Вкраїно,
Міркує, що давно забив твій дух живий,
Що вже ніхто тебе з могили не підніме.

Але-ж ти встань, о, встань, укожана крайно,
Зроби, щоби з могили, щоб з гробу твого зліз,
Хло обернув наш рай в страшний руйну
І пролив широке море крові й пекущих сліз.

В тобі-ж, Вітчизно, єсть недоторкана сила,
Залізна духа міць і прадідівська слава.
І правда вікова, і вікове право,
Які тебе, мов прапором, в часи незгод покрили.

Єсть в тебе і борці, є вєлетні—герої,
Що б'ються з духом злим, як справжній титани,
Що жити та вмірати підуть усі з тобою,
Як лицарі казок, без страху та догани.

І знаю я, що там, де кров твоя лилася,
Панує зараз смерть, а радість лиш звилея,
Де від кінця в кінець руїна простяглася,—
Зросте знов пишаний рай, зійдуть квітки рожесві.

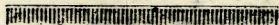
А муки ті, що ти терпіла, Мати,
Печаль твоя й широке море сліз,
Нас кличуть всіх, щоб неньку рятувати,
Горить в серцях одне: „Без спочинку борись!“

І хай загинем ми, конюхи в стомухах
За волю і життя святої нам землі,—
Рідні поля й ліси, й весело пилимі цукри
Задаюль все-ж про тих, що в їх межах лягли.

На цвинтарі часів пекельний вартовий
Міркує, що з гробів вже мертвий встать не може,
Що вже навік збив твій незгасимий дус,
Що зв'янув пишний цвіт твоєї ясніє надії,
Що ненависть людська і правду переможе,
Що не знеси ти знов надлюдських жертов і мук.

А те-ж ти єси, ти б'єси, встаси вже,
Перед тобою світ можливості й надії,
Й на цвинтарі часів даремно стереже
Твій вільний дус пекельний вартовий.

Д. Левицький.

Ти сказав мені: „Не виходь, не виходь
На криваве поле війни:
Свою молодість пиши, і силу, й красу
Залиши безроздільно мені.“

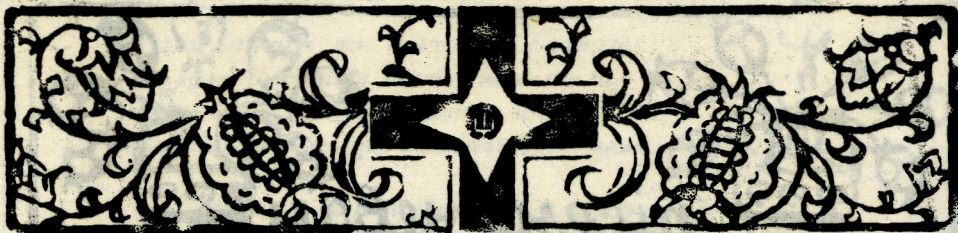
Я упився чарівною казкою твоєю,
При тобі я лишився, о мила,
Не для мене в криваву добу війни
Стяг піднявся, й сурьма загреміла...

Пролетіли, мов в казці, чудові часи,
Моє серце в кохання згоріло...
Я сумую один і чекаю, щоб знов
Сурьма заклик на бій прогреміла.

Вітерів десь в полі... Димчасті хмарки
В сонцепромінь все кличуть думки.
Лине серце за ними високо,
Заховавши надії глибоко.

Ах, на волю пірватись мені!
Сидам' яніть у небеснім вогні...
Та приборкані всі швидкокрила,
Що мене в сонцепромінь носили,

Левченко

Свято лицарів ордену „Залізного Хреста“

в 4-й Київській стрілецькій дивізії.

21-го березня 1921 року 4 Київська дивізія справляла свято лицарів ордену „Залізного Хреста“.

Здається, зі всіх дивізій нашої армії найкраще відбулося воно тут, у нас, в Олександровському таборі.

І не дивно: величезна більшість партизанів знаходиться якраз у 4 дивізії, яка найбільш поклала праці бойової під час зимового походу армії У. Н. Р. в запілля ворога, яка майже весь період партизанки з 5 грудня 1919 року по 5 травня 1920 р. безнастанно билася з комуністами.

В дивізії рахується зараз біля 400 лицарів ордену „Залізного Хреста“.

І в пам'ятний день 21 березня всі вони були зібрані на плацу таборовім, де в присутності Командира дивізії Генерал-Хорунжого Тютюнника, Начальника Групи інтернованих, Генерала-Хорунжого Безручка, польського Коменданта табору й безлічи запрошених осіб був відправлений молебен, перед яким сказав належне слово дивізійний священник от. М. Маринич.

Після служби Божої Генерал-Хорунжий Тютюнник вголосив промову, в якій між иншим зазначив, що „чотириохлітня безпримірна світова війна, що велася за свободу й самоозначення народів, за вільність пригноблених націй, не дала українському народові волі, примусила його продовжувати запеклу боротьбу з віковичним ворогом.“

Вся історія боротьби українського народу на протязі останніх трьох років, а особливо знаменитий похід армії У. Н. Р. в запілля ворога, здивували весь світ, і ті, хто раніш відносився вороже до України, хто не визнавав її законних прав на самостійне державне існування, тепер корінним чином міняють свої погляди. В цьому найголов-

нішу роль відіграв зімовий похід, і всі учасники його, лицарі „Залізного Хреста“ з гордощами можуть хвалитися цим походом, бо вони вписали одну з найславніших сторінок новітньої історії Української нації.“

Після промови Командира дивізії почалася роздача орденів, при чому перший хрест був націплений Ген.-Хор. Тютюннику одним з героїв-партизанів.

Надзвичайний, підвищений настрій серед козаків та старшин дивізії почувався весь цей день свята, яке скінчилося концертом в таборівім театрі.

Під час концерту лицарями ордену „Залізного Хреста“ була піднесена Генерал-Хорунжому Тютюннику така адреса:

„Дорогому батькові, улюбленому вождеві нашому
Генерал-Хорунжому Тютюннику.

„Важким, хрестним шляхом йшов український нарід
до свого національного й державно-політичного визволен-
ня. Зі всіх боків облягли його вороги, намагаючись не
тільки підбити Україну під свою зверхність, але й в
кінець знищити всі ті виявлення самостійного національ-
но-культурного життя, які після російської революції що
раз сильніше починали прокидатись в ньому.

І в той час, коли, здавалося, ворог перемагав, коли
байдужість і бездіяльність охопила всі верстви громадян-
ства нашого й армії, ти один горів завзяттям і своєю
невтомною енергією запалював серця борців до нових
змагань, до нової боротьби з запеклим ворогом україн-
ської національної ідеї—москалем.

Твоє живе, повне великої моральної сили єство в
найбільшій мірі одушевило історичний похід армії Укра-
їнської Народньої Республіки в запілля ворога, коли ім'я
отамана Юрка Тютюнника стало синонімом непереможного
лицарського духу, коли воно промовлялося ворогами зі
страхом і пошаною, а в серцях народу пробуджувало на-
дії на визволення, на остаточну перемогу.

І сьогодні, в цей великий день свята лицарів „За-
лізного Хреста“, який нагадав всім нам величність і
геройство безпримірної велетеньської боротьби армії
У. Н. Р. в запілля ворога, в цей весняний день, коли вся

природа встає від довгого сну, вириваючись з міцних обіймів зими, прокидаються й розцвітають в наших серцях надії на майбутнє визволення, кріпне й зростає думка, що ти, дорогий батьку-отамане, незабаром поведеш своїх дітей знову на широкі лани й степи рідної України.

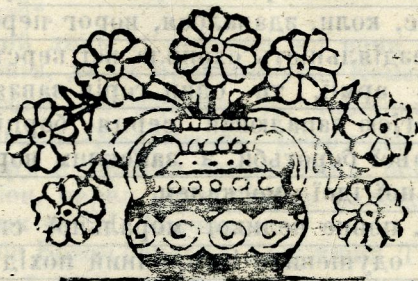
І ми чекаємо цього слухного часу, вірячи, що з тобою ми принесем українському народові довго-ждану волю, бо з іменем твоїм зв'язані слава й перемога.

Слава нашому **батьку-отаману!** Слава непереможному борцеві за волю й державність українського народу! Слава генералу **Тютюннику!** Слава! Слава! Слава!!!

(Далі слідуєть підписи лицерів ордену „Залізного Хреста“).

Так було відправлено це свято в нашій дивізії.

Д. Лисицький.

Йдемо до кращого.

Революція застала нас неготовими до тієї праці, яка стала перед нами життєвою вимогою. І коли довелося рішуче приступити до будівництва своєї Держави, то зараз же виявилось з повною яскравістю, що у нас були майже всі передумови окремої нації, котра має право на незалежне державне життя, але не було в нас самого головного, яке в таких моментах відіграє рішачу роль. Завдяки режиму і обставинам, які довгі часи перед революцією опанували були нашим краєм, наш народ не виробив в собі сталого й певного правно-державного погляду та не підніс своєї національної свідомості, а разом з тим не витворив необхідного кадру людей, котрі би повели його вперед. Не було розумних політиків та дипломатів, коротко кажучи, не було державних мужів, і ті, котрі волею долі стали на чолі руху, були переважно наші письменники, педагоги й взагалі культурні сили, але без твердого знання державних інтересів та цілей своєї Держави.

І от з цього виплили неурядиці, безладдя, руйнуючі, а не будуючі державу закони. Передове наше суспільство розбилося на окремі партії, котрі тягнули в різні боки. Наші народні маси, будучи самі по собі мало національно свідомі, при таких обставинах залишились байдужими глядачами на наші змагання. А в результаті ми опинились в сучасному тяжкому стані.

Але що маємо робити?

Не місце сумуванню, навпаки, миємо душею радіти вже хоч з того, що наша ідея стала на чергу денного порядку, а наша Держава стала питанням самого найскоршого часу.

Не було у нас державних мужів, не було уміння творити державну будівлю. Нам необхідно треба було пройти школу, щоби придбати оті недостаючі нам знання. І тепер по майже чотирьохлітній боротьбі ці знання ми винесли з життєвої школи. І хоч вона коштує нам надзвичайно дорого, хоч вона відбилась глибоко як на нашому тілі, так і на душі, але зате ми винесли з неї ті переконання й знання, без яких ні в якому разі неможливо приступати до відбудови Держави.

Ми тепер вже знаємо секрет державного будівництва, ми тепер вже не ті, якими були до цього часу. Ясно бачимо, що тільки в консолідації всіх наших українських

сил полягає заклад як нашої перемоги над численними ворогами, так і саме існування нашої Держави.

В цілях такої консолідації не час тепер зводити партійні рахунки і вести між собою боротьбу, яку так талановито підтримують наші вороги, використовуючи її для себе. Настав час тісного порозуміння, відкинення всіх партійних платформ, сплочення навкруги одного центру й нарешті використання своєї енергії, яка до цього часу безплідно марнувалася для досягнення одної святої мети, створення Незалежної Української Республіки.

Так, ми рішучо і з певною підставою можемо сказати: „Ми готові“!

Ще не так давно наше політичне становище виявляло собою дуже сумну картину. Тої єдності, про яку зараз йде мова, не було, як рівнож не було й надії на досягнення її.

Як наслідок нашої попередньої державної незрілості, життя викинуло на чужі терени де-кілька українських центрів різних орієнтацій. Головними з них були: центр ідеальогії У. Н. Р. з осідком в Тарнові, другий-ідеальогії гетьманату в Берліні, третій в Відню і т. д. Існування стількох державно-політичних центрів, мимо того, що вносило поміж наше суспільство розлад і роз'єднання, не пророкувало нічого доброго для нашого майбутнього, і хто знає, чим би це скінчилося, коли б такий стан потривав nadalі.

Але те, що ми не могли розв'язати шляхом порозуміння і компромісу, а власне не могли вийти з цього становища,—це прийшло, хоч ще не в остаточній формі, само собою.

Віденський центр, т. зв. Всеукраїнська Національна Рада, не зробивши нічого доброго, покінчила своє існування. Цей факт в сучасному нашому життю має велику вагу. Поскілщо Віденський центр являвся для розпорошеного нашого громадянства модерним, постільки він поглиблював нашу кризу, приваблюючи до себе певні кола суспільства, які орієнтувалися в його бік.

З його ліквідацією дальніше колоття нашої суспільності само по собі закінчиться. Люде, котрі складали цей центр і орієнтувалися на його, мусять вже з чисто життєвих потреб прилучитись до другого центру. Ясно, що коли вищезгадана школа їх чому—небудь навчила, то

вони самі не захочуть єднатися до Берлінського центру, котрий навів себе скомпромітував, а прилучаться до центру У. Н. Р.

Як наслідок ліквідації Віденського центру і як перший крок до консолідації всіх українських сил, маємо відоме вже приєднання до Тарнівського центру групи наших великих землевласників і промисловців, перебуваючих на еміграції в Букарешті. Це явище дуже важне, хоч-би вже з тих мотивів, що партія землевласників і промисловців до цього часу не тільки що не підтримувала ідеї У. Н. Р., а, навпаки, ігнорувала її.

І тепер нам треба прийняти вірою, що решта нашого громадянства, котра дотепер ще не спричинилась активно до відбудови своєї Держави, зважаючи на важний переживаємий момент і на близькі перспективи нашого майбутнього, піде слідом за своїми братами в Букарешті.

Треба вірити, що українське громадянство, беручи на увагу долю своєї Батьківщини, сказавши в справі консолідації сил букву „А“, скаже букву „Б“ і т. д.

Особливо ці слова мають відноситися до Берлінського центру й до тих груп і партій, які орієнтуються на його.

Хочеться їм сказати:

„Годі панове, бавитися, годі свої чисто класові інтереси ставити вище інтересів своєї Батьківщини!

Час взятися за розум і загальними зусиллями та шляхом порозуміння відбудувати свою власну Державу, щоб не бути надалі комірниками, а захити щасливим і вільним життям в своїй хаті!“

Тоді лише, коли буде відбудована своя Держава, кожен в ній одержить те, що заслужить.

Час настав до єднання, й тільки від того, наскільки ми зуміємо це єднання створити, залежить наше майбутнє.

І от, нарешті, торкаючись ще раз ліквідації Віденського центру, мусимо зазначити жалкуючим за ним, що жалкуванню тепер не місце, бо ліквідація цього центру явилась стимулом до єднання наших розпорошених сил, в якому полягає наша перемога. Тільки через ліквідацію отих утворених центрів та шляхом тісної консолідації наших сил навкруги ідеї У. Н. Р. ми дійдемо до кращого.

Д. Куліківський.

Мої квітки вже більш не розцвітуть...

Мій сад зав'яв... Замовкли поривання...

Моя душа вмира від раннього кохання,

І плаче, мов струна, німа невільна грудь.

Пожовкло все... Забуте милування,

І все забуте, все, чим доси жив.

Але душа кричить: „На волю, на змагання“.

А в серці завмира до боротьби призив.

Пройшла моя весна блискучою рікою,

Уста мої мовчать, мовчать мої надії,

І тільки, тільки ви, мої таємні мрії,

Як вірні дітоньки, зісталися зі мною.

І. Дрок.

На 60 роковини смерти пророка української землі Тараса Григоровича ШЕВЧЕНКА.

Над могилою Тараса ходять хмари, вітри віють,

А зімою на могилі там сніги одні біліють.

Спить поета непробудно над рікою, над дикою кручей,

Де шумить і в день, і ніччю наш Дніпро могучий.

Вік минув, як він помер, пролинула сила часу,

А живуть в серцях народу пісні старого Тараса.

Вороги його лютують після смерті, як при житті,

Бо Тарас лишив нам пісню, піснь чудовую вітчизні.

І поезія Тараса, що й тепер серця плінає,

Диха свіжістю весняної наче гай у ранок маю.

Над могилою Тараса—там сніги зімою біліють,

А весною квіти там будуть, там гаї зазеленіють.

Счезне сніг під зглядом сонця; в инший день весни

є великий

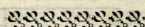
Перед сонцем правди вічної стихнуть ненависти крики.

Бо могутня піснь Тараса: промовляють вірш півучий.

Діти, старці, лани, ниви, Дніпр могучий, Дніпр ревучий.

І даремні, і безсилі ненависти й злоби крики:

Всім відомо: на Україні жив поети дух великий.

Спогади про Любарські події.

Було приблизно 13—14 листопаду 1919 року, коли я в Проскурові, біля Штабу Дієвої Армії У. Н. Р. зустрів п. Данченка. Данченко—син селянина із під Вишгородка Волинської губ. гімназіяльний учитель. У перші часи Українського Відродження Данченко, яко старшина, займав досить відповідальні посади. Був комендантом м. Києва, командував окремими частинами. В повстанні проти гетьмана брав активну участь яко помішн. командіра Дніпровського загону от. Зеленого (Терпила). До Любарських подій, Данченко командував окремою частиною в Запоріжській групі. Данченко, безумовно, патріот, добрий організатор і гарний промовець. Як вояка—завзятий і сміливий. Та жаждою влади (надзвичайно властолюбива людина) затемняє в ній добрі риси. До тогож Данченко часто слухається не голосу розсуду, а—почуття.

Данченка я знав раніш і знав як гарного—такі інтригана-авантюрищика. Але зустріч з ним була для мене приємна; і спільні переживання—(я служив разом з Данченком під час повстання проти гетьмана в Дніпровським загоні) створили між нами певну приязнь. Як вияснилося, Данченко тільки що був випущений із Кам'янецької в'язниці. В Проскурові Данченко побував у Командуючого Дієвою Армією от. Василя Тютюнника. Останній офіційно призначив Данченка командуючим повстанцями на Волині. Коли я зустрів Данченка, він уже мав таке призначення. Мав певні директиви що до свого завдання і вичікував Волоха, який зі своєю бригадою гайдамаків був при Уряді і мав разом з Урядом прибути до Проскурова.

Побачивши мене, Данченко запропонував мені їхати разом з ним на повстання. На повстання, так і на повстання, коли на це є благословення Уряду.

З Данченком ще був сотник Богун (Морозенко Іван, б. військовий начальник Житомирського повіту) і кадра для початкового повстанського відділу і 20—25 козаків із Запоріжської групи, де Данченко командував якоюсь окремою частиною. Відділ цей мав з кулемети і ще деяку зброю та грузове авто. Сам же Данченко мав, як і слід „командуючому повстанцями“, легке авто. На станції Проскурів, коли прибув Головний Отаман, а з ним і бригада гайдамаків Волоха. Данченко мав з Волохом конспіративну нараду. Як я довідався пізніше, на цій нараді розбіралася утворюючися політична ситуація й вивчався можливий вихід із неї. А виходом, на думку Дан-

ченко і Волоха, було—проголошення рад і порозуміння з Р. С. Ф. С. Р.

Після того, так в Проскурові, Данченко бачився зі старшиною Легіним, командіром кінного ескадрону, очевидно з тієї ж Запоріжської групи. Легін од Данченка получив якесь спеціальне завдання.

З Проскурова Данченко з відділом виїхав на Староконстантинів. Староконстантинів мав бути осередком початкових спроб організації повстання на Волині. По дорозі з Проскурова на Староконстантинів, ми нагнали Божка, бувш. от. Запоріжської Січі, що піпечки з торбиною на плечах плентався, замішавшись в низці великих і малих відділів козаків, очевидно, порвавших звязок зі своїми частинами і йдучих на Староконстантинів.

Данченко впізнав Божка і запропонував йому місце в авто. Приїхали до Староконстантинова і розташувалися в військових косарнях за містом, по дорозі на станцію. В тих же косарнях, тільки значно ближче до міста, був розташований Кіш Українських Січових Стрільців. Данченко не раз загравав з головною старшиною У. С. С. Але ця старшина була досить обережна з Данченком, і заходи Данченка втягнути У. С. С. в хід подій не дали ніяких наслідків.

Тут же, у Староконстантинові, Данченко був зайнятий справою зведення персональних рахунків з Волинським Губерніяльним Комісаром п. Сумневичем.

Тепер що до відношення Данченка до Божка. Божко був потрібний Данченкові не більш не менш—як для самореклями, а через те Данченко призначив Божка Начальником свого штабу. Ці відношення легко було спостерегти. Як Данченко, так і Божко один перед другим удавали щирих приятелів, товаришів, одиодумців. Ну, а в дійсности? А в дійсности були запеклими, ворогами. З однаковою вдачею, однаковими нахилами, вони добре розуміли один другого. Один в одному вбачав небезпечного ворога і чекав слушного часу для зведення рахунків.

Почався відступ частин із Проскурова на Староконстантинів. У звязку з цим Данченко мусів вибрати для себе більш спокійний осідок, а саме—м. **Любарь**. Очевидно, Данченко не предбачав, що регулярні частини будуть одступати на Любарь. А що це так, це видно хоч би вже з того, що Данченко м. Любарь рахував у сфері повстанчеської діяльности. Із Любаря Данченко вів переговори з Командуючим Дієвою Армією Васил. Тютюн-

ником, як автономна повстанческа одиниця. В околицях Любаря Данченко, за допомогою кінноти Легіна, робив розвідку (в Трощі стояли більшовики) і провадив підготовчу працю до повстанчеських акцій. Данченко видав цілу низку відозв до населення й, треба віддати справедливість, уміло вів організаційну працю на периферії.

На мешканців же м. Любаря Данченко наклав контрибуцію (це тоді було в моді), яка й дала більш-менш задовольняючу кількість одягу та харчів.

Відділ Данченка в Любарі збільшився. Але знову—таки не повстанцями. Річ у тім, що з Старокоштанова на Любарь безпереривно йшли як цілі відділи, так і поодинокі козаки різних розпорешених частин. Данченко виставляв застави при входах у місто, які й спинали всіх тих, що дезертували або просто відбилися від своїх частин. Затримані козаки препроваджувалися до штабу Данченка, де їх розбивали по сотнях. Зонні такий вчинок Данченка був не тільки нешкідливим, але й корисним. Ніхто, звичайно, не міг предбачити, що за ним криється. Поки що йшла організація „повстанчеського відділу“, нічого зрадницького з боку Данченка не видно було. Тим більше, що перед приїздом Головного Отамана до Любару прибували представники Уряду й мали нараду з Данченком. Можна було думати, що все йде на добре й все, що робиться з боку Данченка, має загально-державні цілі. Бо инакше чим пояснити те, що Командуючий Армією мав видати Данченку на підготовчу до повстання роботу один мільон гривень.

Але, тут, у Любарі, на арену подій вплигло якесь непорозуміння в особі Волинської Революційної Ради. Як ця Рада утворилася, звідкіля взялася—не знаю. Знаю самий факт її появи. З яких людей, якої партійної приналежності ті люде були, кого вони репрезентували—теж не знаю. Одно знаю: на чолі цієї Волинської Революційної Ради стояв б. Комісар Кремянецького повіту п. Коваль. Знаю й те, що Волинська Революційна Рада появилася в Любарі й, очевидно, була за одно з Данченком і мала звязок з Волохом.

Через де-який час, 23—24 листопаду, коли не помиляюся, в Любарь прибула й бригада Волоха. Тут то й почалися часті наради Волоха, Данченка, Божка, Маслова (командир N-ого полку бригади Волоха), Легіна та Волинської Революційної Ради. Про цілі нарад мені не відомо. Та вні всякого сумніву, що вони кружляли в зачарованім колі склавшійся політичної ситуації та мож-

ливого виходу з неї. Вихідною точкою був взятий принцип Рад. Ради, нібито, мали бути якорем урятування справи.

Згодом до Любаря прибули Головний Отаман, Голова Ради Народніх міністрів і де-які міністри. З приїздом Головного Отамана відбулася ще одна конечна нарада Волоха, Данченка, Божка та других і Волинської Револуційної Ради. На цю нараду було запрошено Головного Отамана і прибувших до Любаря представників Уряду.

Головний Отаман звичайно, знав ті основні питання, які мала розбірати нарада. Знав про наміри Волоха, а з ним і— Данченка та Божка. Так або инакше, а ніхто з представників Уряду на нараду не прибув. Був тільки, яко представник от партії, п. Петренко, який тільки через свою нетактовність ускладнив справу.

Неприсутність же нікого з запрошених представників Уряду назавжди поховала й те спільне, що мало привести до порозуміння, до мирного полагодження конфлікту на цій нараді.

А через те остаточно було вирішено порвати всякі звязки з Урядом У. Н. Р. і проголосити принцип Рад. Агенти Уряду безперечно про це все знали. Були вжиті заходи до ліквідації авантюри Волоха і Ко. Але, як на лихо, в той час у Любарі не було реальної сили, на яку можна булоб опертися, ліквідуючи справу авантюристів.

Прийшла Юнацька Школа і росташувалася в осередкові м. Любаря. Отут—то й був виданий наказ Начальнику Юнацької школи в ночі напасти на відділи Волоха і Данченка, обезброїти їх, а головних винуватиків арештувати. Але це розпорядження попередили Волох і Данченко. Хтось із них „проєхав“ про таке розпорядження, й тієї ж—таки ночі як бригада Волоха, так і відділи Данченка були виведені з Любаря і росташовані в бойовому порядку на лівому боці річки Случ. Я зовсім нічого не знав про те, що сталося, і дуже був здивований, не заставши на другий день штабу Данченка на старому місці. В місті панувала така метушня, що годі було розібратися де, що й як. Ніхто ніяких конкретних указівок не міг дати. Пішов до Штабу Дієвої Армії. Тут рух, метушня. Ідуть цивільні люди, відділи козаків, проїзжають авто. По вулиці бігають верхівці, спішляючи та обезброюючи старшин. Содом і Гомора! Серед такого хаосу трудно було орієнтуватися. Нарешті, мене й ще де-кільки військових спинили гайдамаки-кіннотчики, що гасали по вулиці, й повели в бокову вулицю до моста, що перекинаний

через річку Случ. На мосту стояла кіпна застава Волоха. Із Любаря нас привели в село Красносілку. Штаб Волоха та Волинська Революційна Рада містилася в Красносільського пан-отця.

За мою відсутність у Красносільці сталися дві значні події: 1) Смерть Божка і 2) призначення (Волинською Революційною Радою) Волоха „Головнокомандуючим Українськими червоними радянськими військами“.

До того ж у самім Любарі сталося слідуюче: в Любарській поштово-телеграфній конторі під охороною юнаків находилася державна скарбниця. Довідавшись про це, Данченко, без відома Волоха, видав розпорядження чоті гайдамаків забрати скарбницю. Сам Данченко з гайдамаками зайшов у контору й персонально робив розпорядження. Звичайно, варта біля державної скарбниці, що складалася з юнаків, не могла нічого вдіяти з переважаючою кількістю гайдамаків. Довідавшись про цей злочин, Головний Отаман оддав розпорядження Начальнику Юнацької школи врятувати скарбницю і покарати злочинців, і може так і сталося би, колиб: 1) більше розсудливості виявив начальник юнацької школи при виконанні наказу; 2) коли б не довгі ноги Данченка. Данченко зараз же після свого вчинку поїхав на Красносілку наганяти Волоха, що вирушив на Красносілку раніше, нічого не знаючи про намір Данченка. Мене привели в Красносілку тоді, коли Волох був уже призначений Волинською Революційною Радою „Головнокомандуючим українськими червоними радянськими військами“, а Божко лежав убитим у пан-отця в хаті.

Виявилось, що Волинська Революційна Рада була настільки нахабна, безсоромна, безчестна, що оголосила себе (чого тільки не бувало у нас!) як Раду, тимчасово репрезентуючу волю всього українського народу. Цим і пояснюється такий учинок, зроблений нею, як призначення Волоха Головнокомандуючим українським червоним радянськ. військом, а також і те, що Волинська Революційна Рада заграбовану Данченком державну скарбницю взяла під свою опіку, а також ціла низка зброєних у майбутнім цією Радою дурниць та злочинств. Наприклад, кожний із членів Ради (а треба зазначити, що члени В. Р. Р. були всебічно неграмотні) мав вести чи фінансову, чи освітню й т. инш. справи в державному масштабі.

Кілька слів до смерті Божка. До Красносілки ніякої підлеглості Данченка Волохові, ні Волоха—Данченкові, а також і Божка Данченкові, хоть Божко і був началь-

ником штабу Данченка—фактично не було. Кожна з цих трьох осіб мала свій військовий відділ. Данченко—козаків з Запоріжської групи; Божко—з б. Запоріжської Січі, а Волох—бригаду гайдамаків. Як Волох, так Божко й Данченко при всякій пертурбації, не сприяючи тому або іншому, могли опертися на свої відділи.

Кожний з них мівив на „главоверха“ і підлягати один другому й не думав.

Значить, на посаду „Головнокомандуючого українськими червоними радянськими військами“ було три претендента. Волох одним із самих сильніших: за його кандидатуру стояли бригада гайдамаків і Волинська Револуційна Рада.

Лишився Божко як один із небезпечних претендентів. З Данченком же легко було покінчити, бо він не користувався популярністю. Як Волох **бажав бути**, що трудно сказати, „Головнокомандуючим“, то в першу чергу треба було йому позбавитися Божка. Дуже можливо, що Божко й справді став жертвою змагання за владу. Таку думку поділяли й всі козаки. Другої причини смерті Божка, коли її шукати в сфері стосунків Божка з Волохом та Данченком, не могло бути. Самий же факт убийства стався ось як: до Божка в помешкання (а він мешкав у Красносільського пан-отця) зайшов його січовик. Між ними йшла балачка самого буденного змісту. Біля Божка лежав Божків—таки заряджений револьвер. Козак узяв браунінг у руки й став розглядати. Потім, свідомо чи несвідомо, нажав на курок. Револьвер вистрілив прямо в Божка. Божко непритомний упав і вмер, не приходячи до свідомості.

Поховали Божка дуже врочисто на Красносільським цвинтарі. Волинська Револуційна Рада асігновала, як до допомогу, дружині Божка 150,000 гривень.

В Красносільці простояли дві доби й вирушили на Трощу. В Трощі стояв більшовицький полк. Треба було бачити, з якою ненавистю поглядали на червоноармійців штучно зроблені червоними гайдамаки. Було чимало неприємностей. Не дивлячись на всякі реверанси Волоха, Данченка та Волинської Револуційної Ради перед місцевими представниками радянської влади, не дивлячись на виявлення „вірноподанничеських чувств“, більшовики все-таки дивилися на них як на „Петлюровських бандитів“, і будь у Трощі чималий більшовицький гарнізон, не один би із „новообращених“ був би відправлений навістити Божка.

Населення страшно було здивоване, бачучи безпечно маневруючі Українські частини в районі більшовицького панування. Козаки були надзвичайно морально пригнічені. Йшли вони, як той блудний син... „Хто ви й куди йдете“, питалися селяне.—„Ми... ми...“, силкувалися щось сказати козаки, червоніючи і соромлячись самих себе. Вони, дійсно, не могли знати, хто вони, справді, зараз й куди й пощо йдуть. Правда, пізніше козакам роз'яснили їх завдання. І зазначили, що вони йдуть підпірати домагання Українських боротьбистів. Селяне здивовано знизували плечима. „Чудне,—мовляли,—на світі Божому робиться—то комуністи, то денікінці, то петлюровці, то бомбісти. От і розберися“. При цьому безнадійно розводили руками.

З Трощі вирушили на Житомир через Чуднів та Троянів. Скрізь по дорозі Волинська Революційна Рада видавала відозви до населення, в яких кляла і Уряд У. Н. Р., і комуністів російських, зазиваючи під прапор Української самостійної соціалістичної радянської Республіки.

Чому саме до Житомира йшли, а не куди инше, пояснюється ось чим: 1) Волох і Волинська Революційна Рада шукали такої української політичної групування, якаб, стоючи на принципі рад, одночасно стояла б і на національно-українському ґрунті; 2) Волох і Волинська Революційна Рада хотіли пошукати щастя у більшовиків, щоби-то—якось з ними порозумітися. Це ті чинники, що привели Волоха, Данченка і В. Р. Р., а з ними і весь відділ до Житомира. (Отряд був росташований за м. Трояновим, у восьми верстах од Житомира.

В той час у Житомирі знаходився Центральний Комітет Українських боротьбистів. Там же знаходилися і лідери цієї партії—Шумський (б. міністр освіти за часів Центральної Ради), Немоловський (б. військовий міністр за часів Центральної Ради), Полоз та інші.

Біля Житомира відбулася нарада Волинської Революційної Ради в присутності Волоха та командирів окремих частин. На цій нараді було обрано два представники—один од війська, а другий од Волинської Революційної Ради. Ці представники мали поїхати в Коростень, штаб XII-ї більшовицької армії для переговорів з більшовиками. Для цих делегатів була вироблена інструкція—основні точки порозуміння.

В цій інструкції всього на всього було намічено п'ять пунктів. Головні з них: окрема Українська червона

армія, окреме командування, самостійність Української соціалістичної радянської республіки й цілковита недоторканність тієї української інтелігенції, яка раніше вороже ставилася до большевиків і активно виступала проти них, а зараз стала на радянський ґрунт.

Раніше, чим їхати до Коростеня, в штаб XII армії, делегатам було наказано знайти в Житомирі лідерів партії боротьбистів і з ними все це ґрунтовно обговорити.

Представники відіхали. Всі заняли вичікуючу позицію.

Тимчасом сталися дрібниці, які вияснили відношення большевців до намірів Волоха й Волинської Револуційної Ради. Річ у тім, що большевики, які були на фронті під Бердичовим і ті, що находилися в самому Житомирі, зовсім не знали про присутність українських частин у районі Житомира. І коли гайдамаки появились в місті, то там зчинилася страшенна паніка. Навіть склепи були зачинені. Оповідать, що в м. Житомирі мали місце такі куріози. До склепу заходить гайдамака (купить щось курців). Жид заправляє дорого. Гайдамака торгується й, нарешті, свариться з жидом. На гомін входить червоноармієць: „что за шум? ти какой часті?“, звертається до гайдамаки.—„А тобі чого треба?“, в свою чергу звертається гайдамака до червоноармієця. „Я—вооруженная военная сила—красноармеец“. „Он цю! Ну а я—озброєна військова сила—гайдамака“. Червоноармієць спішно ретірувався.

Була ніч. Всі спали. На окраїнах села чатували застави. В будинок, де знаходився Волох і Волинська Револуційна Рада, поспішно входить червоноармієць і будить одного із членів Ради: „Бто Вам товарищ?“, лаконично запитав, подаючи якийсь папірець. Той, протерши очі, напівсвідомо читає: „В. секретно. Начальнику N-го бойового участка. В районе (таких-то) сел обнаружены петлюровские банды. Наказую Вам, с получением сего, снять с фронта (таку-то) часть и обезоружить их. В случае же сопротивления, броневнику, маневрирующему между Житомиром и Бердичевом, обстреливать...“ Такий, приблизно, зміст наказу. Виявилось, що червоноармієць штаб Волоха прийняв за штаб „Начальника N-го бойового участка“. Член Волинської Р. Р. зараз же збудив Волоха й передав йому цю записку. Вона Волоха настільки освіжила, що він, не гаючи часу, віддав розпорядження зібрати всі бойові частини, що були розстановлені в різних селах, у те село, де був штаб. Тим часом один курінь большевиків зробив наступ на село, де був штаб Волоха, в цілях обезброєння. Зробив цей курінь раптовий, не-

сподіваний наступ на село Х., і справа була б ліквідована, а то курінь, тихесенько оточивши село, не пішов далі, а вислав у село делегацію, аби довідатися що за люди в селі. Делегація раніше, чим потрапити в штаб, наткнулася на заставу, з якою і розговорилися. Розговорилися й дійшли до мирного полагодження справи: „Ми вас, товарищи, обеззброюють не будем: ви такіе же, як и ми, и бьемся то ми за одно“. Тим часом і лава більшовицька, що оточувала село, ввійшла в село і розійшлася по хатах. Почалися розпити, балачки.

Рано повернулися й делегати, що їздили до більшовиків. З боротьбистами вони не бачилися. Іх у Житоїрі більшовики піддурили, сказавши що в Житоїрі ніякої центральної організації, ні взагалі яких-би там не було боротьбистів не має.

Річ у тому, що комуністи мали зле-око на українських боротьбистів, були завжди в опозиції до них; не терпіли і дивилися як на людей, у котрих „еще петлюровщина не викоренилась“. Більшовики боялися, щоби українські боротьбисти не скористували відділ Волоха, як реальну силу, без якої боротьбисти нічого не були варті; й на яку вони могли б опертися, переводячи в життя свої домагання. А бачучи таку силу, більшовики хочеш не хочеш, мусіли б не тільки рахуватися з партією українських боротьбистів, а й йти на компроміс у своїх політичних змаганнях.

Переговори з більшовиками не дали, чого й треба було сподіватися, ніяких наслідків. В Коростені представники отряду Волоха вели переговори з Порайком (галичанinom) і ще з одною особою, прїзвище котрої не памятаю. Правда, представники Волоха намагалися з Коростеня по прямому дровові говорити з Троцьким, але їм не дозволили. Більшовики не то що не погодилися ні з одним з зазначених у інструкції пунктів, а „милостиво“ запропонували: 1) до 24 годин скласти зброю; 2) склавши зброю, через Житоїр, де частини „урочисто“ будуть зустрінути, відправитися на залізничну станцію; 3) всі частини для реорганізації (!) будуть направлені в ешалонах у район Гомель—Мозирь. Коли ж, на протязі 24-х годин ця пропозиція не буде прийнята й виконана совітська влада змушена бути зняти з фронту (тїл був голїй) частини й обеззброїти примусово. Волох, почувши таку пісню більшовиків, був страшенно розлютований... „А так вони он як! Так вони ще до сього часу нічому не навчи-

лися? Чекайте: заговоримо ми з вами инакше",—з притиском видавлював він.

Отут-то, або спускайся на дно, куме, або бери м'янатки й тікай. Волох і Волинська Революційна Рада, звичайно, вибрали останнє.

Шумський, Немоловський і Савіцький (члени партії У. К. П. (б.)), що знаходилися таки в Житомирі, прочувши про отряд Волоха, сами прибули до його штабу. Довідавшись про переговори, які Волинська Революційна Рада й Волох вели з більшовниками й про наслідки переговорів, страшено обурилися. Які ж бо ви, мовляли, не тактовні; які ж похі діпломати. Хто ж веде переговори з ворожою стороною, забравшись до неї на піч. Треба вам не йти було в заплілля більшовиків, не скінчивши переговорів з ними, а вибрати нейтральну зону й там чекати... Мовчки, похнюпившись носом, зачервонівшись сиділи наші „діпломати". Довга була нотація й поучительна. А наслідком її була демісія Волинської Революційної Ради. Замість же неї був утворений комітет правобережжя (а був комітет і лівобережжя), в який увійшли, з благословення Полоза. (Голова Ц. К. У. К. П. (б.)) й Шумського: головою Комітета Немоловський, членами Савіцький і Войцехівський (Войцехівський в той час був у Вінниці). Перебравши функції від Волинської Революційної Ради.— Комітет Правобережжя зараз же взявся за справу виробленої з гайдамаків свідомих боротьбистів. Але козак, пройшовши 3-х літню школу боротьби за Самостійну Українську Народню Республіку, не мав ґрунту для восприняття нових ідей, проповідуємих боротьбистами.

Не солоно хльобавши, як-то кажуть, Волох, а з ним і Комітет Правобережжя України вирушили з під Житомира. Характерно те, що до отряду Волоха прилучилося й де кілька червоноармійців з того курія, що був висланий обезброїти отряд Волоха. „Нам казали, що ви бьєтесь за буржуазію, а ви, як і ми, боретесь за землю й волю".

Перед вихідом з-під Житомира, відбулася нарада старшин, на котрій вирішено було пробратися в заплілля денікінців „пролетіти метеором всю Україну, об'єднати всі повстанчеські відділи й розпочати утворення Самостійної Соціалістичної Радянської Республіки", як зазначив Волох у своїй промові. Пробіралися в заплілля денікнина, переходячи такі пункти: Чуднів, Янушпіль, Уланів, Пиків, Калинівка (по слідам армії У. Н. Р.), Липовець, Вороновиці, Ільїнці, Дашів, Гранів, Умань. Отут-то й можна було спо-

стерітти відношення населення до Армії У. Н. Р., по слідах якої йшов Волох. Коли доводилося чи то в місті, чи то в селі роспитувати людей про те, як давно пройшли українські частини, чи багато війська, як озброєно, чи є кіннота й куди те військо пішло,—то помічалася надзвичайно цікаве явище. Запитаний селянин або вдавав із себе дурня, що не знає про що його роспитують, або, коли у нього просто вимагали відповіді, з якоюсь ненависттю, з якоюсь мукою, ніби з самого серця видавлював: „або я знаю! Йшло якесь військо, й в нашому селі ночували салдати. А скільки їх, хто вони такі; звідкіля й куди йдуть, чи українці чи більшовики я не знаю. Хіба мало різного війська тепер ходить. Хто ж їх розбере, хто вони є. Ёге, роспитувати! Щоб всипали, ато, борони Боже, й ростріляли. Що? Оце недавно проходили через наше село якісь салдати. Українцями себе звали.—Чи є тут поблизу більшовики і як вони поводяться з населенням—питають. Я й ну більшовиків лаять. Сякі й такі. А ті салдати слухали, слухали та до мене: „ах ти провокатор! ми сами більшовики“... Було вже мені, як тій сидоровій козі. От і тепер—хто ж вас знає що ви за одні?..

Не приходиться й казати про те, що селяне безумовно знали всі подробиці про армію Омеляна-Павленка, що раніше пройшла. Але тіж селяне настільки свідомі були того, що то пройшла їх рідна армія, настільки звязували з нею свої надії, своє майбутнє, що ховали її сліди перед тими, хто здавався їм пізозрілим і непевним.

В Янушполі Данченко з невеличким відділом вірних йому козаків, особливо земляків з під Вишгородка Волинської губернії,—зник. Зрозуміло! Данченко не міг не помітити того, що його Волох, Комітет Правобережжя України, Волинська Р. Р. ігнорували, що вони з нього глузували. До того ж Данченко був зміщений з посади помічника „главковерха“.

В Янушполі зникла й Волинська Р. Рада, щедро себе авансувавши. Перехід од Житомира до Липовця нічим особливим не визначився. З Липовця я, в цілях розвідки, був посланий до Гайсина. В Гайсині тоді стояли денкинці. Отряд же з Липовця мав вирушити через Гайсин на Умань. Але, як виявилось, Волох, під натиском одступаючих денкинців, мусів змінити свій маршрут. В Липовцях Волох прийняв бій з денкинцями. Втрата була значна як з боку Волоха, так і денкинців. Аби уникнути можливої сутички в Гайсині, Волох узяв значно лівіше Гайсина. А саме: повів свій отряд на Умань через

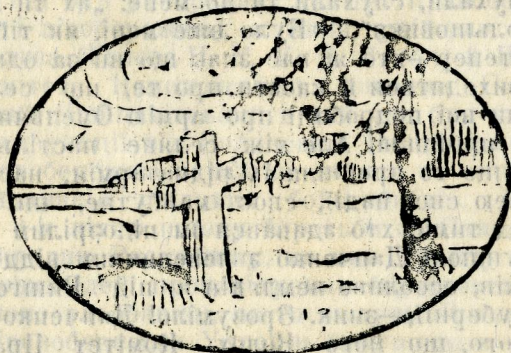
м. Гранів (у 15 верстах на південний схід од Гайсина.) А я..., а мене (це теж гарні спогади) затримали в Гайсині деникинці. І не тільки затримали, але й учинили на мені недосить приємний експеримент. Після цього я не міг уже орієнтуватися не тільки в Гайсині, а й у хаті, де пролежав неділь зо дві. Видужавши й маючи добру „аттестацию“ від деникинців, годі вже було мені йти далі за подіями...

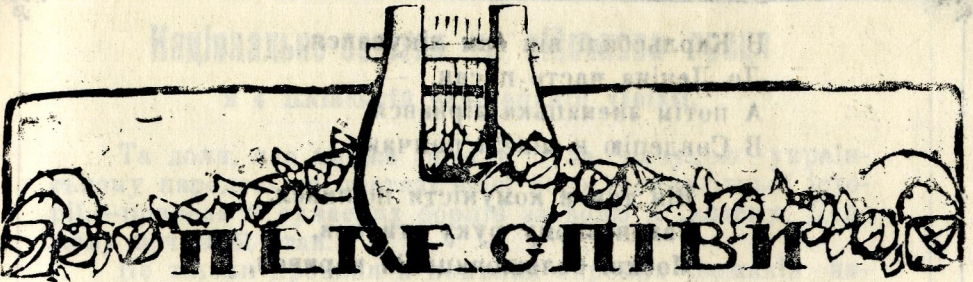
Про дальнішу участь отряду Волоха я ніяких конкретних, вичерпуючих відомостей не міг зібрати...

Аш.

2-V 921 р.

Олександрів.

ПЕРЕСЛІВІ

На мотив: „Три юних пажа покидали“...

Три мужа державних кидали
На віки свій край дорогий,
В очах у них слези стояли,
І сумним був потяг чужий.

Один, що не зрікся гетьманства,
В Німеччині щастя знайшов,
Трудовій монархії, панству
Відав свою щиру любов.

Почав він листи там писати
І вчить від радянських хороб.
З Павлом Скоропадським гуляти,
Бо істинний був хлібороб.

А другий до Відня заскочив...
В кавярні, у царстві химер
Про демос усім щось торочив;
Він був, вибачайте, ес-ер.

І всюди: в кавярнях, зібраннях
Гучний його голос лунав:
„Кохайте ви демос України.
Як я скарб державний кохав“.

А третій, О. третій, жерстокий!
Він все відкидати геть звик,
І з Розой своєю чорноокою
Правдивий він був большевик.

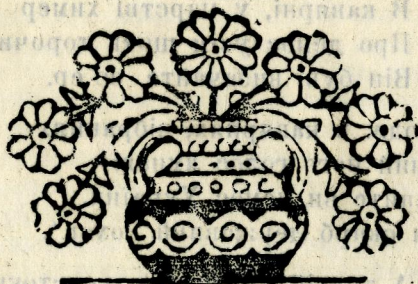
В Карльсбаді він сам лікувався,
До Леніна часто писав.
А потім зненацька зірвався,
В Совдепію в мікстє помчав.

Він там в комуністи пошився,
Раковському руку стискав,
Москві більшовицькій корився,
Бо—те-ж він комуну кохав.

Але-ж удержатись не сила.
Бо голод в комуні, розбрат...
І знову його уносило
В буржуйський, тихенький Карльсбад.

Політик там здався мистцеві,
Там сповідь почав він писать...
Хто любить свою королеву,
Той мусить від неї... тікати!

Левинський

Національно-освітня та військова праця

в 4 Київській стрілецькій дивізії.

Та доля, яка майже завжди була мачухою українському народові на протязі всієї його тисячелітньої історії,—привела й сучасних борців за волю й власну Державу в чужий стан.

Не тільки провини й помилки окремих вождів нашого народу, не тільки сучасні невимовно-скрутні політичні умови, але й вся попередня наша історія, в самому найширшому розумінню цього слова, довели нас до приймів.

І коли там, на широкій, любій Україні стогне під ярмом чужинців наш покривджений нарід, коли там йде кривава боротьба за власний добробут і національну культуру, то й тут, в Польщі, не солодко живеться тій значній в змислі своєї національної свідомості масі емігрантів—Уряду У. Н. Р., війську та цивільним біженцям з Великої України, що не бачили після торічної поразки нашого війська іншого виходу для себе, як еміграція до Польщі.

Там, на Наддніпрянщині, готується нарід до, може, останньої смертельної боротьби з віковичним ворогом і з надією на поміч дивиться сюди, де скупчилася вся маса інтелектуальної сили, де, з повним правом можна висловитись, знаходиться цвіт борців за незалежну, вільну, Українську Народню Республіку.

Чи-ж виправдуємо ми надії нашого народу?

Чи робимо ми що-небудь таке, що дасть нам право, коли нарід переможе ворога, і ми повернемось до дому, сказати: „І ми працювали, і ми спричинились до перемоги“.

Не буду торкатись того, що робив і робить наш Уряд в тих умовах, які склались для нього після Рижського миру.

Не буду казати й про те, що робить зараз вся інтернаціональна українська армія.

Скажу лише, що за 7 місячне інтерв'ювання переведено багато й багато такої праці, про яку нам і не снилося раніш.

Це краще всього підкреслюється тим, що зроблено в 4 Київській дивізії.

Починаючи з менту з'єднання всіх частин дивізії в Олександрівському таборі (бо раніш піші частини находилися в Олександріві, решта-ж дивізії в Вадовицях,— через таку розпорошеність не могло бути продуктивною національно-освітньої й чисто військової праці), національно-культурна й освітня праця рвинулася надзвичайно інтензивно.

Культурно-Освітній відділ Штабу Дивізії в першу чергу подбав про грамотність козаків.

Було засновано п'ять шкіл для неграмотних козаків (три в піших бригадах, одна в 4 гарматній бригаді й одна в 4 Київському кінному полку). І за три місяці усиленої праці, переведеної в несприятливих умовах, число неграмотних козаків в загальній кількості в 400 осіб, зменшилося до 50, які вже зараз те-ж закінчують навчання по програму низчої початкової школи.

Відділ улаштував і 2-х з половиною місячні курси культурно-освітніх інструкторів, й іспити, що були переведені в кінці травня м-ця, дали такі наслідки, яких Відділ ніколи не міг і сподіватись. З 22 учнів, командірованих на курси з різних частин дивізії, одержали свідоцтва на право національно-освітніх інструкторів у війську 15 осіб. Зараз на них покладена праця такого характеру: в своїй частині кожний з інструкторів допомагає навчанню тих козаків, котрі проходять курс низчої початкової школи, читають козакам часописи, читають лекції по українознавству: історії, географії, письменству й культурі. Відділом закладена школа з програмом вищої початкової школи, де вчаться до 60 душ.

Для старшин, а також і козаків дивізії читаються загально-освітні лекції: по астрономії, українознавству, по різних галузях військових наук, і фахові—по садівництву, кооперації, бухгалтерії, пасічництву і т. н.

В склад Відділу входить і Видавнича секція: до сього часу нею випущено 8 чисел сатирично-гумористичного журналу „Окріп“, видається „Альманах“—літературно-військовий журнал. Видавнича секція має, крім того, „Нерекладний підвідділ“, співробітники якого перекладають з чужоземних мов книжки військового характеру й книги загально-освітнього змісту.

Відділ має й Співочу секцію, яка нараховує 40 осіб в складі хору. Хор цей з великим успіхом давав концерти як в таборі Олександрівському, так і в інших мі-

сцях Польщі: в Торуні, Ціхонінку, являючись таким чином одним з найкращих способів популяризації українського мистецтва, української народної пісні. При Відділі викладались також і лекції чужих мов: англійської, німецької та французької. Тепер ці лекції викладаються лише при Таборовій студентській громаді.

Крім зазначеної роботи Відділ улаштував також і свято 60 роковин дня смерті Т. Шевченка, свято лицарів ордена „Залізного Хреста“.

Артистичні сили дівізії входять в значний більшість в загально-таборове „Драматичне Товариство імені Миколи Садорського“, яке за час свого існування поставило з немалим успіхом ряд солідних п'єс як „Невольник“—Т. Шевченка, „Ой, не ходи, Грицю, та на вечортиниці“, „Дай серцю волю, заведе в неволю“—М. Кропивницького, „Про що тирса шелестіла“—С. Черкасенка, „Панна Мара“—В. Винниченка й низку жартів та одноактових п'єс.

Гимнастично-Спортивний гурток дівізії з'єднався з гуртком 6-ої дівізії, утворивши один таборовий.

Таким чином, вже з цих робіт, переведених на національно-культурний і освітній полі, видно, що наша дівізія не гаяла марно часу за дротами, а готовила цілий ряд національно-культурних і фахових робітників для своєї батьківщини.

II.

В надзвичайно важких і несприятливих умовах формувалася наша дівізія: під час формування приходилося провадити й безупинну боротьбу з ворогом, але, завдяки умілому підбору старших начальників, енергії та рішучості хоч і молодого, але талановитого її Командіра Генерала Тютюнника, дівізія сформувалась і стала в ряду найкращих в бойовому відношенні частин нашої армії. На дівізію часто покладалися тяжкі бойові завдання, й вона з успіхом їх виконувала. Але, не зважаючи на це, дівізія з військового боку мала багато хиб, які накоплювалися під час довгої війни-партизанщини й усунути яких раніш не було можливості.

Розуміючи це, Командір дівізії після переходу за Збруч наказав своєму Начальникові Штабу представити план праці в частинах дівізії з метою усунення цих хиб, налагодження внутрішнього порядку праці адміністративних установ, штабів, піднесення дисципліни, поширення військової освіти й виховання серед старшин та ко-

заків... Згідно цього плану, в дивізії було відкрито старшинські курси, на чолі яких став сам Начальник Штабу Дівізії, курси для урядовців та в кожній частині були засновані підстаршинські вишколи. Інтензивна праця на цих курсах і вишколах велася до 1 червня й дала гарні наслідки, хоч навчання провадилося в тяжких обставинах.

Крім того, в кожній частині окремо велася військова теоретична й практична підготовка козаків.

Після 1 червня, з закінченням навчання на курсах та вишколах, приступлено до навчання по курінях з метою підвищення бойової виучки кожного куріня, якою окремою військовою частиною.

Були також вжиті заходи для налагодження штабів та управління дивізії.

Завдяки інтензивній праці всього командного складу, вдалося в частинах знищити ту деморалізацію, яка з'явилася після переходу за Збруч й яка руйнувала дивізію, якою бойову частину.

Тепер же дивізія, позбавлена хиб в своїй організації якою дійсною бойовою частиною, всього того, що їй шкодило—терпляче чекає слушного часу, коли старі борці за волю й Батьківщину, що знаходяться в її лавах, орлами знову полинуть на широкі стени Рідної України—„погуляти та волю здобути“.

Відділ Військовий.

Наступ Армії У. Н. Р. в листопаді 1920 р. та бій 4-ої Київської Стрілецької дивізії у с. Обухово 12 листопаду.

ПЕРЕДМОВА.

Ця праця являється першою спробою дати критичну оцінку бойовій діяльності Українського Війська й з'ясувати хоч би головні причини чисто військового характеру, які довели Армію до сучасного її становища.

В цьому короткому нарисі я обмежуюсь лише оглядом ходу подій на правому крилі Української Армії під час наступу в осени 1920 року, бо тут якраз і скінчилася катастрофа, на якій можна яскраво бачити головні хиби.

Бій у с. Обухово 12 листопаду, весь тягарь якого пав виключно на 4 Київську дивізію, мав в історії Української визвольної боротьби велике значіння.

Значіння його не тільки стратегичне, але й політичне! коли до цього бою ще була надія на розбиття ворога, ще очі всіх були скеровані наперед, то після нього кожний з боєм в серцю вже почав дивитись на захід.

Цей бій рішив долю армії У. Н. Р. в осени 1920 р., і тому більш детальним начерком цього бою я намагався з'ясувати правдиві причини неуспіху його. Цей бій, між иншим, свідчить про те, що для Українського козака не є страшний червоноармієць, і дайте козакові лише побільше набоїв, то він переможе його.

Крім того, мені хотілось, поскільки це можливо, по тим, що в мене маються матеріялам, дати відповідь на питання: Чи була в Українській Армії після припинення більшовицької війни з Польяками можливість надіятись на успіх. Гадаю, що на підставі цієї праці, можна на це запитання відповісти так: На остаточну перемогу Українського Війська над совітськими арміями надіятись було трудно, але досягнути перший успіх над XIV сов. армією, й навіть, її розбити в осени 1920 року можна було.

Від першого успіху залежать і далішні. З просуванням наперед Українська Армія зустрінула б належну допомогу з боку населення.

Головною перевагою Українського війська була моральна його сила: бились за святе й праве діло; бились за те-ж саме, за що бється й весь Український парід вже на протязі 3-х років.

Розуміючи, що ця праця являється неповною, буду вдячний за всякого роду доцільні зауваження.

Зі свого боку приношу вдячність Ген. Штабу пол. Змієнко за допомогу матеріалами й слушними вказівками.

Стратегичне становище Армії У. Б. У. під час польсько-більшовицького завішення зброї з 18—X до 9—XI—1920 р.

Ще 19 жовтня 1920 року, в перший день Польсько-більшовицького перемир'я, на де-яких відтинках Українського фронту греміли гармати й стрекотіли кулемети, як би в ознаку того протесту, що почував кожний стрілець проти передчасного перемир'я з завзятим ворогом. 20—X. притихла бойова діяльність і на Українському фронті: наступило фактичне завішення зброї.

Українська Армія залишилась на лінії, яку вона osiąгнула до 24 год. 18—X. Ця лінія тягнулась від р. Дністра по р. Мурафа—р. Мурашка—через м. Бару до м. Лятичова.

На цьому фронті, довжиною в „120“ верст, було витягнуто в тонку лінію 6 дивізій; в армійському резерві залинались 4-ої Київська дивізія, — м. Ялтушково й Окрема Кінна, — район м. Воньковці—Заміхів.

В стратегичному відношенні становище армії за час перемир'я було як би незакінченим; і в дійсности, — перемир'я наступило тоді, коли армія виконувала завдання-заплати залізничні вузли Вапнярка, Жмеринка, але не могла того досягнути за браком часу. Залізниця Вінниця—Жмеринка—Вапнярка залишилась в руках ворога. Таке становище армії, маючи всі невігоди кордону, могло бути прийнято лише при умові, що армія, не чекаючи кінця перемир'я, розпочне наступ для продовження своїх операцій; дати ж опір наступаючому ворогові армія не могла за відсутності глибоких резервів.

Під час перемир'я армія була поповнена мобілізованими й одягнена в зимовий одяг. Малося на меті використати цей час для переведення завдань організаційного характеру: налагодження тилу, поповнення набоями

й організації нових частин, особливо гарматних і бронепотятів. Українська Армія до 1 листопада мала регулярного війська до 12000 багнетів,—2500 шабель, при 100 гарматах.

В цей час Командування Української Армії заключило для спільних акцій військову конвенцію з III Російською армією, яка оперувала на відтинку Лятичів—Шенетівка.

Перед фронтом Української Армії стояла XIV совітська армія в складі чотирьох дивізій і кінної бригади Котовського. Крім того, в районі Хмельника-Райгорода находилась 8 кінна дивізія, яка була розбита під Тарнополем, поповнювалась і поки що не уявляла значної бойової сили.

Під час завішення зброї на відтинку Українського фронту ворог проводив перегрупіровку головним чином з метою збільшити свої резерви. З сусідньої XII армії, що знаходилася на північ від XIV, було перекинуто в район Винниці 24 дів. й 25 кінна башкирська бригада. Було виявлено сильну групування ворога в районі м. Винниця—м. Жмеринка,—м. Красне, де скупчувались і головні резерви: 24 і 25-та сов. дивізії; туди також пересовувалась 44 дивізія. В районі Вапнярка стояла в резерві 47 дивізія.

До кінця перемир'я в районі Винниця-Вапнярка були зосереджені досить значні сили кінноти: 8 кін. дивізія, кінна бригада Котовського, 25 Башкирська кінна бригада й зразковий кінний полк Байли; всього до 4000 шабель.

З початку перемир'я на фронті Української армії ворог мав 8000 багнетів, 1050 шабель, 50—55 гармат, а до кінця загальну кількість багнетів було доведено в першій лінії до 13000, в другій до 9000; нараховувалось до 4000 шабель і коло 100—120 гармат. Росташування ворожих частин було ешелоніровано в глибину.

Ясно, що ворог готувався до переходу в наступ.

Сопоставлення сил обох сторін під кінець перемир'я було не на користь Українській армії; перевага була на стороні большевиків, особливо в кількості багнетів і шабель; але червоноармійці, як бойовий елемент, значно уступали українському козакові, загартованому в довгих боях, що свідомо бився за свою Батьківщину.

Не зважаючи на це, досягнути успіх можна було. Вимагалась лише негайного рішучого наступу, не чекаючи кінця перемир'я, з відповідним використанням кінноти

для акцій на тили совітських армій, де між иншим, не завжди було спокійно: там оперували невеличкі повстанські відділи.—особливо в повітах Винницькому, Балтському й Ольгопільському.

Українська армія при наступі наперед збільшувалася б приєднаними до неї повстанськими відділами.

Тому Головне Командування армією мусило скоротити час переміщення до мінімуму, не дати ворогові провести перегрупування й розпочати операції.

В тилу треба було мати запасові частини зі значним запасом зброї й одягу, які втягували б в себе й організували той елемент, який нетерпляче чекав приходу своєї армії, щоб взятися за зброю проти наїзників.

Отже обставини вимагали негайного, рішучого наступу з використанням кінноти на глибокі тили ворога для руйнування їх і підняття там повстання. Швидке переведення мобілізації на захоплених теренах і організація нових частин, а головне—відповідне забезпечення армії зброєю й набоєм—могло дати надію на успіх.

Наказ про наступ Армії С.М.Р. Після операції. Оцінка його.

9—X. було видано наказу до армії про наступ.

Армії ставилось завданням розбити ворога на західному березі р. Буг і зайняти лінії цієї річки від м. Маньківка до м. Літина. На цей відтинок, довжиною в 90 верст, направлялося 4 дивізії; армійський резерв (Окрема кінна й 4 Київська дивізії) мав завданням посуватись за середньою групою в напрямку на м. Копай-Город—с. Кацмазово.

Забезпечення операції праворуч, в смузі між р. Дністром і р. Бугом покладалось на праву групу (2 дивізії—участок 80 верст).

З наказу було видно, що Командування Української Армії мало на меті нанести головний удар в напрямку на м. Красне—Винниця й тому в цьому напрямку було зосереджено чотири дивізії (середня група—5 й 6 дивізії та армійський резерв: 4-та й Кінна дивізії).

10-е Листопаду, призначалося на перегрупування, а початок операції було призначено на 11 Листопаду.

III-й Російській армії було поставлено завдання—вихід на лінію м. Літин—Хмельник—Любар, при чому Кінна дивізія осаула Яковлева мусила захватити м. Винницю.

Оцінюючи план наступу. Союзних Армій (Української й III Російської), треба признати, що він в головних рисах

відповідав тому стану, яке складалося на фронті перед початком перемир'я; при наступі наперед для армії першим завданням було захватити залізничний вузол—Жмеринка. На ст. Жмеринка знаходилося 5 бронепотягів, місцевість на захід і південь від м. Жмеринка давала вигоди для оборони:—там було побудовано під час всесвітньої війни шанці, які ворог безперечно використав би. Тому головний удар в напрямку на Красне з підривом залізниці Жмеринка—Ванярка—Винниця, міг привести до швидкого захвату вузла Жмеринка зо всіма бронепотягами, які там мались. Ударом в цьому напрямку XIV армія розбивалась на дві частини; через прорив можна було потім кинути Окрему Кінну дивізію для розгрому тилів XIV армії.

Ті обставини, що в районі Жмеринка—Винниця—Красне знаходились ворожі резерви, хоч і ускладняло завдання середньої групи, але операцією Кінної дивізії Осаула Яковлева на Винницю, в обхід більшовицьких резервів, а також росташування резервів за осередньою групою забезпечували успішне виконання важливого завдання, покладеного на цю групу.

Становище армійського резерву за середньою групою, давало, крім того, можливість вжити його в випадку, коли б ворог для поліпшення свого положення в районі Жмеринка—Красне перейшов би в наступ проти слабого й широко-ростягнутого фронту правої групи.

Головне завдання покладалось на середню групу й армійський резерв і тому вимагалось завчасно вжити заходів для забезпечення вигоди керування цими частинами. Це могло бути досягнуто призначенням одного Начальника, який керував би цими частинами, а в разі, коли Командування армією взяло б на себе безпосереднє керування ними, то необхідно було б передовий командний пункт Штабу армії задалегідь перенести в таке місце, яке давало би можливість Командарму безпосереднє й легко керувати цими частинами. Але в наказі про наступ лише зазначалось, що командний пункт Штабу армії з початку операції буде знаходитись в м. Ялтуньково.

Військовий досвід свідчить, що успіх операції в значній мірі залежить від несподіваності, тому при підготовці операції вживаються заходи для забезпечення елементу несподіваності. Особливо це вимагається в тих випадках, коли ворог переважає численністю. Розбити

переважаючого по силі ворога можна лише організацією несподіваних акцій.

При підготовці наступу Української армії в осени минулого року в цьому відношенні нічого не було зроблено. Про наступ говорилось і, навіть, наказ про наступ перше було видано в кінці жовтня. Маючи на увазі, що в тилу Українських військ белішовики залишили багато шпигунів і різного роду політкомів, треба гадати, що вороже командування було своєчасно й добре поінформовано про майбутній наступ Українських військ.

З початку перемир'я Командування Української армії мало на меті розпочати операції 1-го листопаду, але потім наступ був відкладений до 10 листопаду. Таким чином було дано ворогові десять днів на перегрупіровку, поповнення й взагалі на підготовку до наступу.

І тому 9 листопаду зазначений план наступу армії У. Н. Р. вже не відповідав новій загальній ситуації на фронті. Треба було продовжувати чекати ворожого наступу, і, аби не бути застигнутими ними зненацька, несподівано, булоб доцільно армійську кінноту (Окрема Кінна дивізія) висунути наперед для широкої стратегічної розвідки й прикриття перегрупіровки.

Участок же правої групи (70 в.) являвся в той час дуже великим і кричав собі багато небезпек.

Коли першого листопаду частини XIV сов. армії ще були здеморалізовані після безумовного відступу від ріки Дністра, поповнювались,—ще не було переведено перегрупіровки, і в тилу не було багато резервів,—то 9 листопаду ворожі частини були поповнені, одягнені, й було закінчено перегрупіровку, і підсилено резервів.

Українська армія мала перед собою ворога, який не тільки міг зустрінути ворожий наступ, але й сам був підготовлений до переходу в наступ.

Дорогоцінний час було загублено, і, головне, було вжито плану операції, який до того часу вже з'явився устарілим.

Несподіваний перехід ворога в наступ проти правої групи.
Становище Української армії до вечора 11 листопаду.

10 листопаду на фронті Української армії провадились перегрупіровка й прийняття частинами вихідного становища. Операція мусила розпочатися на фронті правої й середньої груп—11, а лівої—12 листопаду. Малося на меті до вечора 11 досягнути правою й середньою гру-

пани лінії р. Мурафа, а Армейським резервом зайняти район с. Козмазово-Поповці.

Заховуючись на фронті до того часу спокійно, ворог 9—XI повів слабими відділами наступ на участку середньої групи і потіснив передові частини, — а 10—XI, понередивши початок акцій правої групи, перейшов до наступу значними силами на участку м. Черневці—с. Березівка. Йому вдалося, завдяки несподіваності свого наступу, досить легко прорвати тонкий фронт цієї групи. В прорив ворог кинув свою кінноту з гарматами (по всім даним бригаду), яка до вечора осягнула лінію с. Суґакі—Вендичани.

В цей день проти середньої групи ворог також розпочав наступ і до вечора заповів лінію р. Мурашки; на відтинку-ж лівої групи ворог заховувався спокійно.

Вечером 10 листопаду виявилось, що поразка, нанесена правій групі дуже значна, й ця група знаходиться в повному відступі на захід (Куриловці—Муровані).

Обставини вимагали негайних і рішучих акцій проти ворожої частини, яка прорвалася, а тому Командування Української армії на 11 листопаду наказало: 1) Окремії кінній дивізії з армейського резерву, який знаходився в м. Верхівка, розшукати цю ворожу кінноту й розбити її, 2) 4 Київській дивізії ставилось завданням перейти в м. Конайгород, і, маючи на меті допомогти правій групі, — нанести наступаючому ворогові удар в праве крило, й по можливості, в тил. 3) Середня група мусила тимчасово припинити рух наперед.

Отже Кінній і 4-й дивізіям ставилось одне й теж бойове завдання: розшукати ворога, що прорвався, знищити його, й таким чином, допомогти правій групі. Загального керівництва над цими частинами не встановлювалось; лише вимагалось від них співділання.

11 листопаду середня група мала просунутись наперед і зайняти лінію сел. Андріївка—Козмазово—Поповці; 4 дивізія мусила зайняти м. Конайгород з тим, щоб 12—XI в залежності від відомостей, одержаних від Окремої кінної дивізії (завдання—розшук ворога) і своєї розвідки, розпочати акції проти прорвавшихся ворожих частин.

11—XI біля с. Поповці середня група була несподівано заатакована ворожою кіннотою й понесла значні втрати, особливо в піхоті, а через не примушена була відійти на лінію с. Володівці—Мартинівка, де вона й

затрималась; ворог, переслідуючи, заняв до вечора лінію м. Копайгород—с. Кошарівці.

Окрема Кінна дивізія в цей день, після короткого бою в с. Хрінівка потиснула ворога до м. Лучинець, але не використала свого успіху й не переслідувала далеко, а під вечір повернулась назад і заночувала в м. Снітково.

З огляду на таке становище, з метою з'ясувати обстановку й встановити більш тісне співділання з Окремою Кінною дивізією, щоби не підпасти поразці окремо,—Командир 4 Київської дивізії вирішив в цей день не займати м. Копайгорода, а, пересунувшись на південь, зайняти район Супівка—Борок.

Вечером 11 Листопаду становище на участках правій і середньої груп виявилось, як досить критичне. Ворогові вдалося на протязі двох днів нанести з початку правій групі, а потім середній настільки значні поразки, що вони вже не могли поставити серйозного опору. В той час, коли середня група ще утримувалася на лінії с. Володієвка—Мартинівка, права находилась в повному відступі, й праве крило армії до самого Дністра було відкрито.

Було ясно, що большевики перейшли в рішучий наступ з метою розбити останнього, після ліквідації добровольчеської армії Генерала Врангеля, свого внутрішнього ворога—Українську й III Російську Армії.

Раніш Командування Української армії мало відомості про підготовку ворога до наступу, але не сподівалось, що цей наступ буде розпочатий так швидко, й тому цей удар для Української армії був в значній мірі несподіваним.

Для нанесення головного удару, большевики обібрали напрямок Могилів-Подільський—Проскурів, що давало їм можливість відрізати Українську армію від р. Збруч,—за якою могла укритися при невдачі Українська армія. Успіх же в цьому напрямку вів до хуткого заняття політичного центру Української Республіки—Кам'янця-Подільського.

В розпорядженню Командування Української армії в вечорі 11 Листопаду було дві дивізії, зосереджених в районі Снітково—Борок, які тепер мусили виконати відповідалне завдання—розбити ворога, що оперував проти правої групи й таким чином, врятувати армію й Державу. Одна з цих дивізій не принімала ще зовсім участі в бою, а друга напередодні мала успішний бій. В складі обох дивізій було разом до 1000 шабель. Згідно відомостей, у ворога також не було на цьому участку більш шабель. Що ж торкається большевицької піхоти, то вона взагалі

не виявляла в боях значної упертості. Отже становище було тяжке, але не безнадійне. А успішний бій Кінної дивізії в той день піднісив настрій у людей. Критичний стан правого крила Української армії ще можна було врятувати; вимагалось лише від Армійського резерву негайних і рішучих акцій.

**План Командіра 4-ої Київської дивізії Генерал-Хорунжого
ТЮТЮННИКА для спільних акцій армійського резерву
на 12 листопаду й компроміс.**

Ранком 12 листопаду Командір 4 Київської дивізії відправився в м. Снітково, щоби там умовитися з Командіром Кінної дивізії Ген.-Хор. Омелянович-Павленко щодо плану спільних операцій двох дивізій. Ген.-Хор. Тютюнник запропонував наступний план: з метою оточення й знищення ворожої групи, яка оперувала проти правого крила армії, спільно двома дивізіями зробити прорив ворожого фронту в загальному напрямкові на м. Шаргород; після чого викинути один полк з артилерією (демонстрація) від 4 дивізії на північний схід, щоби вдарити в тило ворожої частини, яка оперувала проти середньої групи, а головними силами повести наступ на ворога, що був зайнятий переслідуванням правої групи, й знищити його. Після того повернути всі сили на північ і намагатись нанести удар ворогові, який посувався через Конай-Город на захід. Принципово погодившись з доцільністю цього плану, Командір Окремої Кінної дивізії відмовився приступити до негайного його виконання по тій причині, що треба було дати відпочинок для людей і коней (Окрема Кінна дивізія напередодні доходила до с. Хринівка, а передовими частинами до м. Лучинець; на ніч же була повернена до м. Снітків) (назад 15 верст), куди вона прибула коло 24 годин.

Командір Кінної дивізії зазначав, що розпочати акції раніш 12 годин він не зможе. Не зважаючи на доводи Ген.-Хор. Тютюнника, що до того часу ворог, замітивши присутність в цьому районі нашої кінноти, може підвести свої резерви, й тоді буде вже пізно розпочинати акції, Ген.-Хор. Омелянович-Павленко не погодився приступити раніш; при чому він зауважив, що по його відомостям, ворога нема на 20—25 верст на схід і південь від м. Снітково й що ворог, завдяки успішному бою його дивізії на схід від м. Снітково, розбігся.

Виявилось, що обидва Командіри дівізії досить різно розуміють загальну ситуацію. Звернутись же в такому разі безпосередньо до Командування армії не було можливості, з приводу відсутності зв'язку, а Командний пункт Штабу армії, по старому, находився в м. Ярмолинці, а не Ялтушково, й тому Командіру Київської дівізії прийшлося погодитись на компромісний план. Цей план полягав в наступному: 1) 4 дівізія мусила до вечора 12—ХІ зайняти піхотою лінію р. Лозовая; головні свої сили зосередити на ніч в селі Довговці. 2) Окрема Кінна дівізія повина була виступити з м. Снітково не пізніше 12 годин 12—ХІ й рухатись праворуч 4 Київської дівізії уступом назад через м. Лучінець і до вечора зайняти с. Конадковці, ведучи дальню розвідку ворога перед своїм фронтом і праворуч до р. Дністра.

Цей план не відповідав дійсній ситуації й ставив 4 дівізію в надзвичайно не вигідне становище.

Згідно плану, пропонуваного Ген.-Хор. Тютюнником, Окрема Кінна дівізія мусила посуватись попереду, вести широку дальню розвідку й в своїх акціях опираючись на пішу дівізію, маневруючи, допомагати цій дівізії для досягнення загального успіху. Цей план забезпечував тісне співділення обох дівізій, що було конче потрібним, щоби не підвести кожену дівізію під окрему поразку. Присутність ворожої кінноти в цьому районі також вимагала посування Окремої Кінної дівізії попереду.

Компроміс же, даючи змогу Кінній дівізії стояти й відпочивати до 12 годин дня, лишив Київську дівізію під час маршу в ізольованому становищу; вона до 12 годин дня мусила рахувати лише на свої власні сили. Крім того, 4 дівізія мала в своєму складі Кінний полк силою до 150 шабел і не могла вести для розвідки ворога широкої дальньої розвідки, а головне, не могла забезпечити себе від глибоких обходів ворожої кінноти. Цей план міг підвести Київську дівізію під окрему поразку.

Командір 4 дівізії це добре розумів, але краще було щось робити, ніж дивитись, як ворог по черзі розбивав кожену групу; крім того, він знав витривалість своїх військ і на це лише надіявся. Ця надія була не безпідставною, бо не раз 4 дівізії приходилось виправляти загальне катастрофічне становище армії. Козаки вірили в свої сили й в своїх Начальників. А що торкається допомоги, то вони були більш звичайні самі кому-будь допомагати, ніж чекати на допомогу.

Бій 4 Кіївської дивізії у с. Обухово, 12—ХІ до 13 год. дня.

В Штабі 4 дивізії ввечері 11 листопаду були одержані відомости, що ворог займає с.с. Обухово—Берлінці-Лісові, й тому першим завданням дивізії на 12—ХІ—було зайняти ці села і лінію висот, що на схід від с. Обухово й Берлятка. Така близька присутність ворожих передових частин (від Супівка до Обухово 8 верст) примусила Командіра дивізії з початку маршу виділити бойову частину й резерв і посуватись в такому ладу, який найкраще забезпечував би швидкість розгортання частин в бойовий стан і давав можливість маневрувати; це було тим більш доцільно, що можна було чекати несподіваного нападу ворожої кінноти, як це сталося на передодні з середньою групою (6 дивізія).

Марш дивізії на 12 листопаду було організовано так: 1) 10 стрілецькій бригаді при 4 гарматах 10 Гарматного куріня було наказано посуватись через с. Обухів,—с. Хринівка,—с. Довговиці й вести розвідку в напрямку с. Лучинець й с. Довговиці. 2) (11 стр. Бригаді) 1 піш. Курінь з кінною сотнею Штабу дивізії ставилось завдання забезпечити рух дивізії з півночі й посуватись через с. Берлінці-Лісові, Романки й зайняти с. Каришків, 3) 4 Київський Кінний полк при 2 гарматах залишився як резерв в розпорядженні Командіра дивізії й мусів йти за 10 Бригадою в віддалі двох верст. Початок руху призначалося на 7 годин 30 хвилин.

В 9 годин з половиною 11 Стр. Бригада зустрінула ворога у с. Берлінці-Лісові й розпочала бій, а пів години пізнішим авангард 10 Бригади стрів ворожі частини, які просувались назустріч і вже встигли зайняти ст. Котюжани й с. Обухів. Оцінивши становище, Командір 10 Стр. Бригади Ген.-Хор. Нельговський, з метою захопити ініціативу й попередити ворога, віддав наказ бригаді розгорнутись в бойовий порядок. Тим часом авангарду наказувалось енергійним просуванням наперед вибити ворога зі Ст. Котюжани й с. Обухово, зайняти ці місця й утримувати їх.

Двум батареям 10 Гарматного куріня ставилось завданням вогнем допомогти авангарду.

При допомозі влучного вогню своєї артилерії 10 Бригаді вдалося потіснити ворога й оволодіти ст. Котюжани й с. Обухово. В той же час на лівому крилі 11 Бригада енергійним наступом розбила ворога у с. Берлінці-Лісові,

й примусивши його в паніці відходити на схід, заняла це село.

Ліворуч, в напрямку на с. Марьянівка було чуто гарматну стрілянину; це вказувало на те, що ворог повів наступ проти середньої групи. Тоді Командір дивізії послав повідомлення Командіру Кінної дивізії, що стрінув ворога в 7 верстах від м. Сніткова й веде зустрічний бій; було висловлено бажання, щоби Кінна дивізія виступила до бою раніш 12 годин.

Коло 10 годин на участку 10 Стр. Бригади ворог почав вводити в бій нові, свіжі сили й розгортати їх на південь від ст. Котюжани до шляху Лучінець—с. Котюжани.

Осягнутий успіх проти с. Обухова дав можливість Командірові 10 Бригади кинути один зі своїх, вже втягнутих в бій курнів проти нової ворожої частини, яка, хоч і поволі, але просувалась наперед. Командіром дивізії було наказано передати в розпорядження Командіра Бригади пластунську сотню 4 Київського Кінного полку, а резерв дивізії (4 Київський Кінний полк) поставити у ліска, що на північно-східній частині с. Котюжани.

В цей мент Командір дивізії вдруге повідомив Командіра Окремої Кінної дивізії про зміку ситуації й зазначав, що положення дивізії робиться більш поважним, а також указував на можливість відходу дивізії, коли їй не буде уделено допомоги. Ген.-Хор. Тютюнник настоював на негайному вирухові Кінної дивізії й пропонував напрямок для акцій на південь від с. Котюжани.

Між тим, на фронті 4 дивізії бій приймав все більші й більші розміри; ворог продовжував вводити в бій нові частини; можна було рахувати, що ворог ввів в бій неменьш 1000 багнетів і 6 гармат проти 4-ої дивізії. Обидві сторони проявляли велику впертість: 10 Стр. Бригада розвинула самий сильний рупничний та кулеметний вогонь, були введені в бій всі піші резерви.

Влучним огнем батареї 10 Гарматного курня навіть удалося на де-який час примусити ворожі гармати припинити стрілянину; це дало можливість перенести вогонь на ворожі лави й таким чином допомогти 10 Бригаді просунутись наперед.

Спільними зусиллями піхоти й артилерії було зломлено впертість ворога, й в 12 с пол. годин він почав відходити. Але почувалось, що він ще не розбитий.

В той час було отримано донесення від 11 Бригади, що її становище значно погіршало. Ворог на участку

середньої групи, занявши с. Володіївці, повів наступ на с. Берлінці-Лісові, намірюючись охопити 11 Бригаду зліва й зайти в тил; це й примусило Бригаду залишити с. Берлінці-Лісові, яке ворог негайно заняв. Далініший розвиток ворожого успіху було припинено гарматним вогнем двох батарей, які по наказу Командира дивізії швидко змінили позицію, й подали допомогу своїм огнем 11 Бригаді.

Положення дивізії о 13 годині дня й появлення ворожої кінноти в тилу дивізії.

О 13 годині дня дивізія займала відтинок протягом по фронті 7 верст, від дороги Берлінці-Польові-Берлінці-Лісові до дороги Котюжани—Лучінець.

Станція Котюжани, села Обухово й Берлінці-Лісові, які з початку боя було захоплено, знову були втрачені й заняті ворогом. Хоч на правому крилі 10 бригади й удалось відтіснити ворожі лави до залізниці, але, проте, на лівом крилі почувалася перевага ворога. Всі піші резерви було вичерпано, в розпорядженню Командира дивізії, як останній резерви було вичерпано, в розпорядженню Командира дивізії, як останній резерв, залишався лише 4 Кінний полк, який також провадив розвідку в районі Вищий Ольчедаїв—Лучінець. Обидві сторони вели бій з надзвичайною енергією. Помічалось, що ворог намагався охопити обидва крила дивізії. Отже, в такому стані дивізія не могла досягнути успіху лише власними силами, й тому Командір дивізії о 13 годині послав в третє наступне прохання Командіру Кінної дивізії, яка, по старому, находилася в містечку Снітково, негайно вирушити й допомогти 4 дивізії. Зазначалось, що дивізія вже на протязі 5 годин веде бій з нерівним по силі ворогом, і що, в разі недержання дивізією допомоги, прийдеться залишити поле бою й розпочати відступ.

Між тим для забезпечення правого крила 10 бригади треба було взяти яких-будь заходів, і тому Командір бригади, користуючись досягнутим успіхом на своєму правому крилі, витягнув один курінь з бойової лінії й наказав йому стати уступом праворуч.

О 14 годині дня від розвідки 4 Київського Кінного полку, було отримано донесення, що в селі Вищий Ольчедаїв почувала ворожа кіннота, яка тепер посувається в напрямку на Снітково. Не встигли прочитати ще це донесення в Штабі дивізії, як в дійсности, на півдні,

між селом Котюжани й Снітково з'явилась кінна лава, силу якої можна було оцінити в 600—800 шабель. З початку не вірилось, що це ворог; всім здавалось, що на решті Окрема Кінна дівізія виступила, тим більше, що, згідно умови на передодні з Командіром Київської дівізії, вона мусила виступити в цю пору. Але коли ця лава все більше й більше наближалась до поля бою, то можна було в бінокль бачити, що це ворожа кіннота. У ліска на 2 версти на північ від села Котюжани, стояли обози і поділу; з півдня вони прикривались горкою й тому не були помітні для цієї кінноти. Коли ворожа кіннота зайняла горку й побачила обози, вона з криком „ура!“ кинулась на них в атаку. Застрекотіли кулемети з обозного прикриття, але в той час ворожа кінна батарея, хутко зайнявши позицію по дорозі Котюжани—Снітково, відкрила вогонь по обозам і допомогла атаці своєї кінноти. Частина обозів почала поспішно відходити в напрямку на Снітков, прикриваючись кулеметним вогнем свого прикриття, а решта була захоплена ворогом. Розгромивши обози, ворожа артилерія перенесла свій вогонь по гарматним позиціям 4 дівізії, які в той час продовжували обстріл ворожих лав перед фронтом.

Становище дівізії стало критичним і загрожувало катастрофою.

Щоб атакувати батареї, ворожа кіннота мусила перейти р. Лядова, яка має долину з глибокими стримкими берегами і допускає переправу тільки в де яких місцях. Командір дівізії, аби врятувати дівізію, рішив не допустити цю кінноту на східний беріг р. Лядова й не дати ворогові можливості зайняти с. Берлінці-Польові, через яке проходив шлях відступу дівізії. Це завдання випало на долю 4 Кінного полку; тим часом було віддано накази 10 і 11 Бригадам розпочати відворот на захід лінії Берлінці-Польові—Бар, а батареям 10 гарматного куріня ставилось завдання вогнем затримати наступ ворожої лави з фронту й ворожі кінноти з тилу. Одній батареї вдалося своїм вогнем примусити ворожу кінноту повернути назад, але через півгодини частина цієї кінноти з'явилась на південь від с. Берлінці-Польові; їй вдалося перейти на східний берег р. Лядова. Тоді 4 Кінний полк рішуче кинувся в атаку на цю частину кінноти й збив її на другий берег р. Лядова. В той час Командіра 4 Кінного полку було повідомлено, що друга частина ворожої кінноти зайняла с. Берлінці-Польові. Він направив туди 2 сотні, які атакували це село й вибили ворога.

Між тим головні сили ворожої кінноти, залишивши проти 4 дивізії 150—200 шабель, кинулись на містечко Снітково, де по старому, спокійно стояла Окрема Кінна дивізія, не готова до бою, атакували її й розпорошили.

Почувши стрілянину в тилу 4 дивізії, ворог перейшов в рішучий наступ на фронті й на участку 10 Бригади; з ліска, що на північ від с. Обухово, висипала лава до 250—300 багнетів і 30 шабель з кулеметними тачанками й повела наступ на с. Берлінці-Польові з метою відрізати шлях відходу бригаді. Частини, які відходили, відкрили по цій лаві сильний рушничний і кулеметний вогонь і затримали даліше її просування. Але в де-яких сотнях вже почувався брак набоїв. Появились ворожі кінні частини також і на фронті, які намагались атакувати відходячу піхоту, здебільшого вдавалося піхоті відбити ці атаки рушничним вогнем, але вони викликали в де-яких сотнях паніку, й тому бригада в безладді відійшла до с. Борок.

В той час 11 Бригада, помітивши відступ правого крила, також почала відходити в напрямку на с. Борок. Поле, по якому відступали піхота й гармати, мало багатом і рівчаків; в ці рівчаки перекинулось з гармати; гармат неможливо було витягти, і, по наказу Командіра дивізії, їх прийшлося, знявши замки, залишити.

До 16 годин дня піхоті вдалося відійти на захід с. Берлінці-Польові й Борок; дальніший відхід дивізії наказано було прикривати 4 Кінному полку, який в той час вже зайняв село Берлінці-Польові. До вечору вся дивізія скупчилась в селі Ялтушково Подлісному, де й заночувала. Ворог далі не переслідував, а обмежився заняттям с. Берлінці-Польові.

В цьому бою 4 дивізія загубила до одної третини людського складу, три гармати й половину кулеметів. Ці втрати дивізія понесла головним чином під час відвороту. В бою було випущено 800 гарматних набоїв і розстріляно майже весь запас рушничних.

Але, не зважаючи на ці втрати, дивізія уявляла ще здатну бойову частину й найбільш сильну з дивізій, які оперували на правому крилі армії.

Завдяки витривалості піхоти, енергійній допомозі артилерії, яка під час бою де-кілька разів міняла позицію й швидко переносила свій вогонь по цілях, які з'являлись в даний момент найбільш загрозливими, а також завдяки 4 Київському Кінному полку, на який було покладено завдання не допустити ворога остаточно оточити дивізію,

й яке він з успіхом виконав,—4 дивізія хоч і понесла в бою 12-го листопада значні втрати, але не була розбита.

Бойове завдання, яке було покладено на 4 Київську дивізію,—дивізія виконала з честю, і не вина її, що не можна було протистояти ворогові, що в де—кілька разів переважав кількістю багнетів, майже в два рази введеними в бій гарматами й в чотири рази кількістю шабель.

Протягом 7 годин дивізії вдавалось стримувати упертий наступ ворога, й тільки появлення кінноти в тилу дивізії примусило розпочати відступ.

Три рази Командір дивізії під час бою звертався до Командира Окремої Кінної дивізії за допомогою, але цієї допомоги не одержав, хоч, згідно наказу Командування Армії, ця дивізія мусила співділати з 4 дивізією.

В И С Н О В К И.

12-го листопаду 1920 року сchezла остання надія врятувати становище правого крила армії, й цей день являється поворотним в ході всієї операції. Командування Української Армії було примушено віддати наказа про загальний відступ.

Пізнійше, підтягнувши резерви з 3-ої російської армії, ще робились спроби перейти в наступ, але вже ніхто не вірив в успіх, і всі почали дивитись на захід, за р. Збруч, і там шукати пристановища.

Це пристановище Українська й союзна з нею 3-тя російська армії найшли 21 листопаду, коли вони перейшли р. Збруч, були обеззброєні Польськими військами й інтерновані.

Що-ж за причини, які довели дві армії до такого, не зовсім почесного з військового погляду становища? Причин багато. Не маючи можливості їх всіх з'ясувати, рахую потрібним вказати лише на головні, уникнення яких, можливо, дало би зовсім інші наслідки всій операції.

Першою головною причиною неуспіху операції являється зіпнення на часі початку операції. Було дано ворогові підготувитись до наступу, а початок операції було призначено так пізно, що, навіть, не вдалося попередити ворога. Ворог перший розпочав наступ. Спроби потім відібрати в нього ініціативу не увінчались успіхом.

До 9 листопаду ворог вже встиг провести належну перегрупировку, але, не зважаючи на це, Командування армією залишилось при старому плану операції, не зро-

бивши в ньому, відповідно нових обставин, потрібної корективи.

Командуванням Армії нічого не було зроблено в відношенні підготовки операції. Для того, щоб операція була успішна, треба заздалегідь її підготувати: перевести необхідну перегрупіровку військ, налагодити зв'язок між фронтом і Командуванням Армії, поповнити запаси набоїв. Цього зроблено не було: з початком операції провадилась і перегрупіровка; частини після вируху відразу загубили зв'язок зі Штабом Армії, і, бувало, майже на протязі цілої доби його не мали, запасів набоїв в частинах було обмаль і не вистарчало на ведення бою, навіть, на протязі одної доби; так, наприклад, в правій групі в бою у с. Березівка дві сотні одного курня не могли прийняти участі в бою з-за браку набоїв. В 4 Київській дивізії в бою 12 листопада було витрачено майже весь запас рушничних і гарматних набоїв, і вже при відвороті дивізії почувався брак їх.

Одним із фактором, які забезпечують успіх операції, являється відповідна організація керування військом при переведенні операції. В часи минулої великої війни Штаби Армій могли знаходитись за сотні верст поза фронтом; бо до їх послуг були численні телефонні і телеграфні лінії, автомобілі й аероплани, які завжди могли підтримувати зв'язок з фронтом. Українська Армія ним всім забезпечена не була. Крім того, район операції Армії в відношенні налагодження технічного зв'язку ставив багато перешкод. В цьому районі на протязі останніх трьох років наступало та відступало багато різних армій, які при своєму відвороті ретельно знищували все те, що могло служити для усталення технічного зв'язку. Не з початком операції Командний пункт Штабу Армії мусив би пересунутись в містечко Ялтушково, а значно раніш—для організації заздалегідь зв'язку, як що він брав на себе безпосереднє керування частинами.

Командування Української Армії 10-го листопада находилося в м. Ярмолинці в 80—90 верстах по-за фронтом, не могло собі ясно уявити 10-го листопада розмір поразки правої групи, й тому цілком зрозуміло, що їм було видано накази, який не зовсім відповідав обставинам. Як би ще в цей день всі сили, які оперували на правому крилі армії було поставлено під керуванням одного начальника, то він, об'єднавши зусилля чотирьох дивізій (середня група 10—XI ще не понесла поразки) і відповідно використавши Окрему Кінну дивізію, міг би

подати дійсну допомогу правій групі; запобігнуто було б поразки окремо кожної дивізії, і, напевно, вдалось би ще виправити становище.

В крайньому разі потрібно було хоч об'єднати керування дивізіями армейського резерву, яким ставилось однакове бойове завдання. Військова історія вже давно осудила всякого роду співділання. В бою вимагається лише командування та керування.

Командування армією добре знало, що від успіху бою армейського резерву залежав успіх всієї операції, а тому конче вимагалось вжити всі заходи, щоб цей бій зі стратегічного боку провадився в найбільш сприятливих умовах.

Що-ж торкається бойової діяльності Окремої Кінної дивізії 11 і 12-го листопаду, то вона в значній степені являється загадковою. Коли ще можна зрозуміти бажання Командіра цієї дивізії після невеликого успіху, одержаного їм 11-го листопаду, дати людям і коням потрібний відпочинок і тому розпочати операції на другий день не раніш 12 годин, — то зовсім являється незрозумілим спокійне відпочивання цієї дивізії протягом 6 год. в містечку, в 7 верстах від якого ревіли гармати, й стекотіли кулі мети, не мати для свого власного забезпечення розвідки й охорони й не виступити для допомоги сусіду. Виступи Окрема Кінна дивізія ще в 12 год., як це було умовлено, успіх був би на боці 4 дивізії.

Отже головні причини, які привели Українську Армію, а разом з нею й Державу в Листопаді минулого року до краху, такі: 1. Запізно розпочатий наступ і прийняття плану операції, який не відповідав змінившимся обставинам. 2. Відсутність підготовки операції, 3. Відсутність керування військом під час операції й 4. Невикористання командуванням армії Окремої Кінної дивізії.

Ген. Шен-Відног. Лигуан

Бій 4 Київської дивізії під с. Дашковцями

13 жовтня 1920 р.

Коли в розпорядженні Начальника мало бойових сил, і на них покладено завдання чисто оборончого характеру — то й вирішити це завдання часто буває корисно наступом. Тому й німці з початку війни 1914 року обрали наступову методи для оборони терену Східньої Прусії від російської інвазії.

Наша Армія, занявши лінію—Нова-Ушиця—м. Воньківці—Богданівці—Старо-Константинів в осени 1920 р., мала завданням забезпечити захоплений від большевиків терен, на якому провадилась мобілізація людей і коней для поповнення значно порідівших частин Дієвої Армії. Крім того, треба було привести до порядку й бойові частини,—бо як відомо, той, хто наступає, втрачає ладу при наступі не менше відступаючого. Це все вимагало часу.

Большовики, підсиливши свої війська надісланим поповненням із Казані, почали частково на різних участках фронту армії переходити до наступу й часто на участках окремих дивізій розпочинались уперті бої, які инколи вимагали значного напруження всіх бойових сил дивізії, щоб утримати свій участок. Ці бої надзвичайно стомлювали війська, вимагали досить значних жертв в самому цінному елементові нашого війська—козаках, і нарешті, деморалізовували війська. Це примусило Командування Дієвої Армії прийняти рішення—перейти до наступу з метою вийти на лінію м. Могилів-Под.-Бар-Дятчів.

На середню групу в складі 4 і 6 дивізій було покладено завдання заняти лінію Ялтушково—Бар.

Та смуга, на якій мусила провадити бойову діяльність середня група, поділялась р. Рів в східньо-західньому напрямку на дві рівні частини. Вести частин на південь від цієї ріки з метою захоплення м. Ялтушково припадало на 4 Київську дивізію—це було її бойовим завданням. До вечора 12 жовтня обставини на участку 4 дивізії склались так: Ворог зайняв лінію сел. Домачинці—Осламово—Дашковці й Нові-Петеченці. Його артилерія займала позицію у с. Курники. На участку дивізії були виявлені 363, 364 й 365 сов. полки, які входили в склад 121 бригади; Штаб бригади був в м. Ялтушкові.

На цьому участку ворог мав коло 1000 багнетів піхоти при 4—6 гарм. й 30—40 кіннотчиків—полкової розвідки.

Оборону свого участка більшовики організували в формі заняття окремих пунктів полковими заставами, підкріпленими кулеметами.

Місцевість, на якій дівізія мусила наступати, була бугриста, мала багато різних місцевих предметів, невеличкі ліси, гаї, хutorки,—бугри з гарним обстрілом,—взагалі,—давала багато опорних пунктів для оборони з гарним обстрілом,—але проте й при наступі давала можливість укріпити підступи й в випадку неуспіху зачепитись за ці предмети й перейти до упертої оборони. Найбільше тактичне значіння на ворожій позиції мав участок с. Осламово—Дашковці, який прикривав дорогу на Ялтушково й давав багато вигід для оборони (цілий ряд бугрів з гарматним обстрілом).

Тому село Дашковці являлось тактичним ключем всієї позиції.

Місцевість по своєму характеру допускала можливість кінних акцій. Київська дівізія під командою Ген. Тютюнника, яко бойова сила, мала 250 багнетів, 150 шабель, 6 гармат і кулеметний відділ Полк. Пузицького в складі 12 кулеметів (1 кулем. дівізії).

Отже ворог значно переважав в кількості багнетів. Попередній характер ворожої бойової діяльності вказував на те, що дівізія мусить зустрінути сильний опір з боку ворога, а крім того агентурні відомості свідчили про можливість переходу більшовиків до рішучого наступу. З оцінки ворожої позиції виявлялось, що головний удар треба нанести на село Дашківці, яке не тільки досить сильно було зайняте ворогом, але при заняттю ворогом ліску, що між с. Дашківці й Осламово, де обстрілювались всі підступи до нього з фронту.

Тому К-ром дівізії для виконання поставленої задачі було прийнято такого плану. Головний удар нанести частинами 10 Стр. бригади з додачою 1 бат. (2 гарм.) в напрямку між селами Дашківці й Нові Нетеченці на с. Прис. Нотернава—Ходаки, провадження фронтального наступу (демонстрація) на с. Дашківці доручалося пластунській сотні 4 Кінного полку.

На кулеметний відділ покладалась задача забезпечувати праве крило дівізії в напрямку на Осламово.

Для підтримки наступу пінних частин призначалось 4 гармати, які зайняли позицію на східній частині м. Воньківці.

В розпорядженню Ген. Тютюнника, як резерв, залишався 4 Кінний полк, який з початком наступу мусив стати в долині у ліска, що на північ від с. Людзівка.

Початок наступу було призначено о 6 г. 13 жовтня. Ранком рано 13 жовтня, коли ще ночний туман не опустив землю, частини дивізії заняли призначені їм бойовим наказом місця й приступили до виконання своїх бойових завдань. Командір дивізії зі своїм Штабом відправився на артилерійський дозорний пункт. Навколо було тихо. Біля 7 години почалась рушнична й кулеметна стрілянина в напрямку на Дашківці—це був сигнал, щоб наша артилерія вмішалась в діло й своїм вогнем допомогла піхоті. Було відкрито гарматний вогонь по с. Осламово й Дашковці, але значних цілей не було видно, й тому гарматний вогонь було припинено. Знову все затихло. Щоби краще спостерігати поле бою, Командір дивізії зі Штабом рішив виїхати на висоту, що біля фільварка по дорозі на Дашковці. По дорозі було одержане донесення від К-ра Пластунської сотні, що цій сотні вдалось енергійним наступом збити ворожу заставу на захід від села Дашківці й заняти західну частину цього села. Ворог тримався ще на східній частині; просилось про допомогу артилерією.

Віддавши відповідне розпорядження артилерії, К-р дивізії поїхав на фільварок. Виїхавши на бугорок, Ген. Тютюнник був здивований несподіваною зміною обставин: на південь від Дашковець до Осламово—з'явилися ворожі лави, які наступали в загальному напрямку на Воньківці.

Силу ворога тут можна було рахувати в 400—500 багнетів. Ясно було, що ворог перейшов в наступ з метою заволодіти м. Воньківцями через яке йшов шлях відступу 4 дивізії. Застрескотіли кулемети; кулеметний відділ Полк. Пузицького, який забезпечув праве крило дивізії й який було наблизився до с. Осламово, почав помало відходити. Становище зробилось надзвичайно скрутним і вимагало рішучих заходів. Генерал Тютюнник приймає сміле, але ризиковане рішення. 10 бригаді посиляється наказ подолати свою енергію в наступі. Кінний полк підводиться скритно до ліску, що на західно-північній частині села Дашківці. Й віддається наказу йому бути готовим до атаки. негайно викликається 2 гармати під командою К-ра 10 гарм. курія Сот. Чорного для заняття відкритої позиції у фільварка з завданням прицільним вогнем на дистанції 1—2 верстви розстрілювати лави во-

рога. Забезпечення гармат покладалось на Кулеметну сотню Кулеметного відділу. Вирішено було, коли ворожі лави наблизяться на 1000—1200 кроків до гармат, атакувати їх кінним полком з боку с. Дапківцевої в праве крило й тил.

Ворог наступав рішучо;—почалась боротьба рушничного й кулеметного вогню з гарматним, позиції гармат обстрілювались рушничним вогнем, але, не звертаючи уваги на це, гарматчики під умілим керуванням сотн. Чорного весь час безупинно засипали шрапнел'ним вогнем ворожі лави, бо власними очима бачили те, відповідаючи завдання, яке випало на їх долю.

Але було видно, що один гарматний вогонь не в силі стримати ворожого наступу. Кулеметний відділ відійшов вже під м. Воньківці.

10 Півна Стрілецька бригада до того часу зайняла північну частину села Дапківці й с. Нетеченці, перемаршували опір, який ставив ворог, чинляючись за вигідні для оборони місцеві предмети, й енергійно посувалася наперед, почувавши добру підтримку з боку батареї Хор. Мазарюка, яка весь час слідувала за піхотою. Наближався критичний момент. Ворожа артилерія вже почала пристрілюватись по батареї, яка стояла у фільварка й яка своїм вогнем стримувала наступ ворога.

Було видано наказ про кінну атаку. Коло 12 годин дня 4 Кінний полк під командою Поручн. Сидорянського втягується в північну частину села Дапківці, коротким гальовом проскакує через село на південну його частину—при виході з села вибікується для кінної атаки й з наближеним наголом кидається на праве крило ворожої лави, яка продвинулась вже на захід за лісок, що між Дапківцями й Осламово. Ця атака для ворога була несподіванкою. Ворожі лави мушили відступити на край лісу й відкрили вогонь по кінноті.

Це примусило К-ра полку вислати одну сотню й направити її проти засидженого ворога, а з рештою полка відселеного Штабовою. Кінною сотнею рушили через зроблений прорив на південь від села Дапківці в напрямку на с. Потерпана й примусили ворога відтягнути свою артилерію на схід. Ворожа п хота, яка була залишена без підтримки своєї артилерії, почала відступ.

Кулеметний відділ Полк. Пузицького ізпову перейшов в наступ, і до 16 год. село Осламово було зайняте нами. До 17 год. загальне становище на фронті 4 дівізії було таке: Ворожій наступній опір було зломано, й

частини Київської дивізії заняли лінію с. Осламого, Бутри на схід від с. Дашківці, а ліве крило 10 Стр. бригади наблизилось до села Слобода-Ходацька. Для підтримки наступу піхоти наказано було артилерії перейти на нову позицію у с. Дашківці.

Біля 17 г. ворог зробив знову спробу перейти до контр-наступу на с. Дашківці, при чому тут в діло була пущена й його кіннота біля 50—кіннотчиків, яка атакувала наші кінні частини,—але ця атака була відбита рушничним вогнем й ніякого значіння для ворога не мала.

Контр-наступ ворожої піхоти було відбито виключно артилерійським вогнем всіх батарей 4 дивізії, які розстрілювали ворожі лави з відкритих позицій.

До наступу темряви частини Київської дивізії продвинулись до с. Слобода-Ходацька—Потернава і на цій лінії зайочували.

В бою у бою особливо значні втрати поніс 4 Кінний полк: тут вибуло забитими й пораненими 14 ст. і козаків і 12 коней.

Отже, в бою 13 жовтня успіх 4 дивізії головним чином було досягнуто завдяки рішучості й упертості Ген. Тютюника; обставини, які несподівано змінилися, примусили його тільки до більш рішучого й скорішого переведення прийнятого бойового плану; тому ворогові й не вдалось відібрати ініціативу; йому весь час приходилось тільки відбиватись від занесених ударів.

Потім треба зазначити й ту самопожертву, яку виявили артилерія й кіннота при виконанні своїх завдань: цей бій свідчить, що тільки тісний бойовий зв'язок, допомога кожного роду війська своїй піхоті можуть забезпечити успіх в бою.

Цей бій ще раз доказав, що сила в бою не в кількості, а в якості сил й в умілім і рішучім керуванні.

Той перемагає, хто має більш сильну волю.

Що торкається бойової діяльності ворога, то він проявив досить упертості, навіть, діло доходило до невеликих кінних атак, але треба зауважити, що наступ ворожої піхоти було мало підтримано гарматним вогнем—це в значній ступені полегшило завдання 4 дивізії.

А. Л.

„Громада Старшин Н-кої Стрілецької дивізії“.

Коли приходитьсь відстоювати легальність якої-будь організації, намагатись з'ясувати її потребу, користь, яку вона приносить чи може принести,—це свідчить про те, що необхідність існування такої організації нахочиться під сумнівом, що корисна її робота не для всіх зрозуміла, а, головне, свідчить про те, що цю організацію не викликано життєвою потребою, бо коли-б життя вимагало такої організації, то вона для всіх була-б ясна й зрозуміла.

На сторінках газети табору ч. 6 (а просто кажучи, газети Н-кої Стр. дивізії) „Нове Життя“ в цілому ряді статтів різні автори силіяться докзати про необхідність існування в війську такої організації як „Громада Старшин Н-кої Стр. дивізії“.

Зазначають, що наша армія нездорова, що в ній є багато злочинного елементу й що з цим може боротись лише одне свідоме своїх громадянських і старшинських обов'язків й прав старшинство в формі такої організації як „Громада Старшин“. Указується, між иншим, і той факт, що в Петрокові (Штаб Армії) Начальство не дозволило такої організації з тої причини, що ця організація роз'єднує старшинство; зазначається і педагогічність цього начальства; приводиться багато абстрактних міркувань; але все-ж таки, в реніті рент, питання про необхідність існування в війську такої організації як „Громада Старшин Н-кої дивізії“ являється не з'ясованим.— Це цілком зрозуміло, бо тими міркуваннями, які автори приводять, нікого й ні в чому не можна переконати. Була б инша справа, коли б автори, раз ця організація вже існує, просто постаралися-би навести на сторінках газети ту корисну працю, яку ця Громада зробила для підтримки в війську внутрішнього ладу, дисципліни, піднесення військової освіти й виховання, і, взагалі, чим і як вона причинилася до зміцнення бойової сили тої частини, де вона існує. Цей метод, на мою думку, краще всяких абстрактних міркувань докзав-би, як не життєву потребу для війська такої організації, бо може тих же наслідків можна було б досягнути й инними шляхами, то, в кожному разі, користь її існування.

Громада Старшин Н-кої дивізії вже існує майже півроку, а що вона зробила за цей час? Читачі газети „Нове Життя“ можуть занотувати, що заходами цієї Грома-

мади усунуто зі скромної посади поручника С. за те, що за ним рахується справа, яка передбачається. Військовим Карним Статутом і яка ще не вирішена по незалежним від цього старшини причинам. Цю справу знало начальство N-кої дивізії, яке, не зважаючи на це, всеж-таки, рахувало можливим призначити зазначеного старшину на посаду; але це не подобалось Громаді Старшин, і вона добилося усунення його з посади.

Друге, не менш важне діло тієї же Громади Старшин—це постанова про бойкот тогож-самого поручника С. („Нове Життя“ ч. 52.) при чому, як це не дивно, навіть, цю постанову не зроблено в належний спосіб! Невже нікому з членів Громади не прийшло на думку, що, караючи кого-будь, елементарне право вимагає зазначати, за що ж його п. карано: чому прибігнуто до такої нечуваної в військовій сем'ї й не передбаченої, навіть, статутом самої Громади кари? для кого цей бойкот являється обов'язковим? на який термін: до суду чи на все життя?) Прошу Вас, цю постанову в такій редакції, як її уміщено в зазначеному числі газети, будуть читати в інших таборах і там по меншій мірі будуть здивовані. Байкот це є страшна моральна кара, й до неї можна булоб прибігнути в крайньому лише випадкові; й тоді треба було добре мотивувати причини цієї кари, щоб всякий знав, що іншої нема для покарання злочинного старшини Дивізії.

Але так, як це зроблено „Громадою Старшин N-кої дивізії“, такими мірами старшин не виховати!

Шануйте людську гідність, як Ви хочете, щоб Вас шанували!

Ото-ж два діла зроблено Громадою Старшин (може й більше, але для нас, сторонніх, це невідомо!) В одному було втручання в справу Вищого Начальства—бо, бачите, Начальство не погоджувалось з думкою Громади Старшин, а в другому—зроблено так, як це не могло бути допущено в жадній організації, яка претендує на виховуючу роль.

Нам відомо, що лише більшовики виносять часто густо присуд без зазначення причин, але, проте й там, вони, всеж-таки покликаються на „революційну совість“.

Громада старшин N-кої дивізії за своє існування на протязі 6 місяців, збільшилась з 24 чл. до 103 (Нове Життя ч. 57). Отже вона об'єднує зараз полов. всіх старшин N-кої дів. й це при умові, що старшини всі живуть в

одному місці. Невже так багато „непевних“, яких треба позбавитись? Чи ці ще не переконані в життєвій потребі такої організації?

Хоч Краснорядченко й задоволений такими успіхами Громади, а на мою думку,—це успіх слабкий. Коли ця громада—є життєва потреба,—то з початку свого існування вона мусила б мати в своєму складі не менше двох трет. всього старшинства дивізії. А на ділі виходить, що на протязі 6 місяців вона ледве набрала до полов. всіх старшин та ще, крім того, приходить ся з'ясувати, що вона є життєва потреба.

Щоб побачити—дійсну-ж істоту „Громади Старшин N-кої дів., треба познайомитись з її статутом, та з всіма тими інструкціями й памятками, яких видано в розвиток цього Статуту.

Отже, цю статуту це є окрема політична, не від кого незалежна бойова організація старшин N-кої дивізії, яка має провадити свою корисну працю не лише в дивізії, а в цілій армії.

Ніде, жадним словом в статуті не зазначається, яке відношення цієї Громади до свого Начальства; короче кажучи, це є держава в державі. І лише коротке на статуті: „Затверджую, Генер.-Хор. Безручко“ свідчить, що організація ця легалізована Комдивом. Далі, в статуті не зазначається, яким чином ця громада переводить в життя свої постанови.

Найбільшу увагу звертає на себе § 4 в розділі: Мета Громади. Наводимо його тут цілком: „Активна боротьба зі злочинним і шкідливим елементом в дивізії й Українській Армії цеб-то: ренегатством, саботажем, самозванством, крадіжкою, провокацією, зневагою національно державної ідеї, отаманією та иншими вчинками, які плямують як звання старшини, так і взагалі честь Української Армії“.

Коли, хто читав положення про Всеросійську Чрезвичайну Комісію, то той відразу побачить, що як друга, так і перша ставлять собі одні й ті ж цілі (лише треба закреслити слова „національно-державної ідеї“ і замінити їх „контр-революцією“).

Але подібність цих двох організацій на цьому й закінчується. Большевицька Чека всеж-таки є державна організація, яка утворена російськими самодержцями для того, щоб легітимно панувати. Ідея Чеки проведена зверху, послідовно-логічно. Чека керується однією людиною, яка міцно тримає в своїх руках цю організацію.

Громада старшин N-кої дивізії з'явилась по ініціативі групи старшин (знизу) і поставила собі такі цілі, які може ставити лише держава. Роботу свою вона провадить на свою власну руку: не перед ким і не перед чим не відповідає й бере на себе справу активної боротьби, але в який спосіб, невідомо. Ясно, що ця організація є пародія на щось.

В нашій Армії був колись Інспекторат з тими ж цілями, як і Громада Старшин N-кої дивізії, алеж він показав, чого він вартий. Отже хочеться комусь-то знов воскресити недоброї пам'яті цю Інституцію, але вже в формі Громад старшин, і Краснорядченко з захопленням бачить у всіх частинах нашої Армії такі Громади й думає, може й широко, знайти в цьому порятунк.

Громада Старшин N-кої дивізії видала пам'ятку для своїх членів, що до взаємовідносин між старшинами а козаками. Це цікава річ. Крім гарних вказівок, яким мусить бути старшина, тут зазначено: § 16 „Скінчилась служба нема ні начальства, ні підлеглих—всі вільні громадяне: старшина є лише старшим товаришем і прикладом для козака“.

Не знаю, чи так це у большевиків, чи ні. Думаю, що ні. Її що значить „скінчилась служба“, коли ми 24 години на службі?

Алеж, прошу Вас, це є руйнація статуту внутрішньої служби, який затверджено Вищою військовою владою й який для нас, військових, закон. Дивись § 15—20 цього статуту—де ясно зазначено, що таке Начальник і що підлеглий,—й такого тлумачення Ви там не знайдете. Отже коли такі невідповідальні організації будуть давати свої власні тлумачення статутів, то ясно, що вони цим не зможуть спричинитись до піднесення дисципліни в війську; вони її лише зруйнують. Статута Громади затверджено Комдивом, а пам'ятка ця затверджена лише загальними зборами Громади. І я певен тому, що Комдив не затвердив би її, якби Громада рахувала потрібним надсилати всі свої постанови, інструкції на затвердження Вищій дивізійній Владі. Це приклад того, що получається, коли кожний в війську почне вільно тлумачити законі, статуту, без жадного контролю Вищої військової влади.

В одному місці (слово Президії Громади Старшин) указується, що наше старшинство всеж-таки потребує якогось військово-виховуючого Центру. Це ясно, й такий центр мусить бути державним, і він є в формі Ген. Штабу з його Управою Навчання військ і культ.-освітнім від-

ділам. Невже Громада Старшин N-кої дивізії хоче взяти на себе цю високу й відповідальну задачу, яка вимагає першорядних педагогічних сил, і провадити її не лише в своїй дивізії, а во всій Армії?

Далі там зазначається, що Громада Старшин зустрінула негативне відношення з боку Верховної Влади (на жаль, не сказано, якої), але, не зважаючи на це, вона всеяк таки існує наперекір „всім стіхіям“.

Отже, це є сумний факт, що Верховна Влада при негативному своєму відношенню до такої організації не мала достаточної рішучості провести свою волю до кінця. Правда, в Петрокові, як це зазначено вище, Начальство було більш рішуче.

Тут повстає питання, як ця Громада з цілями загально-державними може з користю працювати при такому відношенню Верховної влади? Обов'язково мусить бути конфлікт.

Отже ми тепер бачимо, що це за організація—„Громада Старшин N-кої дивізії“. Це є незалежна політична бойова організація з метою ширення й захисту в війську національно-державної ідеї (§ 2 і 3 статуту) й провадження активної боротьби зі злочинним і шкідливим елементом в Армії (§ 4 там-же).

Інспекторат той годі! Верховна влада відноситься до неї негативно. Старшинство в значній мірі теж.

Розібравши істоту цієї організації, спробую тепер відповісти на запитання, чи може така організація існувати в війську. Візьмемо статут Внутрішньої служби й там ясно побачимо відповідь на це питання. (§ 8).

„Армія мусить бути поза всякою політикою; військові не можуть брати участі в яких-небудь спілках, гуртках, організаціях, товариствах, партіях, радах, комітетах і т. ин., що утворюються з політичною ціллю“. А „Громада Старшин N-кої дивізії має політичні цілі: ширить національно-державну ідею в війську, (автори статуту настільки були обережні, що навіть не зазначили, яку ідею: трудової монархії, Гетьманату, чи Республіканську, чи Радянську—бо згідно § 4 Ст. Вн. Сл., як-би ще пішов і могла робити така організація, то лише ширити ідею У. Н. Р.) Далі, активна боротьба зі шкідливим елементом. Але хто це є шкідливий? Наприклад, той хто щиро стоїть за Українську монархію? він буде також ширити національно-державну ідею, але в формі монархії. Так як? з ним треба боротись, чи ні? як по Статуту, то ні.

Наведеного вистарчить, щоб ясно відповісти, що така організація в війську існувати не може й являється протизаконною.

Раз так, що така організація існувати не може, то як-же боротись зо всім тим злом, яке мається в війську, — бо проти потреби боротьби нам суперечити не приходитьсь?

Перш за все така боротьба це є завдання державне; а далі, на кожному з нас лежить обов'язок боротись зі всяким злочинством.

Кожен старшина, козак, громадянин має право й обов'язаний голосно заявити чи то своєму начальству по команді чи то прокуратурі про зауважені ним злочини. Кожен Начальник мусить дати хід такій справі.

Військовий закон вимагає, щоб Н-ки виховували своїх старшин і козаків, всім мірами підтримували в дорученій їм частині порядок, дисципліну) § 100—106 ст. Вн. Ст.). Отож, коли Начальник на місці, то він в своїй частині буде й поширювати національно-державну ідею (але в такій формі, — як це йому буде наказано Військовою Владою, а не так, як йому б це хотілось) і буде боротись зі злочинним елементом всіх категорій і для нього зайві будуть в даному разі інші організації, від нього незалежні, і вже, по одному тому, шкідливі. Коли Н-к не відповідає своєму призначенню, то там жадна організація з благими цілями не допоможе.

Секрет керування військом полягає ще не в тому, щоб віддавати найкращі накази, головне, в тому, щоб ці накази виходили від однієї волі і проводились в життя твердо й рішучо. Це привчає військо коритися одній волі —, що так потрібно в бойовій діяльності, й тому в війську всякі організації й інституції, які заважають проявленню рішучості й єдності цієї волі, будуть зайві, і, навіть, шкідливі. Н-к в частині мусить бути Н-ком і в своїй службовій діяльності; він зверху підлягає наказам свого Начальства, а для допомоги йому в керуванні частиною у нього є законні помічники; і тому такі Громади Старшин, зайві — бо вони порушують організацію; вони зменшують авторитет Начальства, — вони вказують, що Начальство саме нічого зробити не може, що в організації чогось бракує.

Нормально, всі старшини даної Військової частини є Громада старшин цієї частини.

Голова цілої Громади є Н—к частини, який відповідає за цю громаду во всіх відношеннях. Це так було і буде во всіх організованих арміях всіх держав. Ідея такої організації в війську, як Громада старшин N-кої дивізії,—є ідея не військова, а цивільна. Пора нам знати, що ми люде військові, а, головне, цього не забувати, а то, на великий жаль, революція привчила багатьох думати, що ми „Вільні Громадяне“ в військовому одязі.

Для військових є багато діла в війську.

Організуйте гуртки військово-наукові,—літературні, спортивні, економічні, вчиться самі й повчайте, але не займайтесь політикою, бо це не Ваша справа, а головне, виконуйте свої обов'язки, як чесні старшини й козаки—не бійтеся нікому сказати правду в вічі, будьте мужні,—борітесь в законний спосіб зі всяким злом, яке помічаєте навколо себе; коли у Вас є гарні думки, які будуть корисні для нашої справи, поділіться ними зо всіма через посередство часописів, а то можете подати їх в формі доповіді Вищому Начальству, і таким чином Ви виконаєте свій обов'язок перед Батьківщиною, а найперше допоможете Верховній Владі збудувати сильну армію, да-леку від шкідливого політиканства.

Скажете, що Верховна Влада сама не в силі цього робити—тоді виходьте з армії. Старайтесь потрапити в число членів Верховної Влади і там працюйте, а не починайте оздоровлення армії знизу,—бо з такого роду оздоровленням в війську мусять боротись і боротись рішучо.

Зазначають, що, коли існування цієї організації буде заборонено, то вона зробиться конспіративною, але ж все-ж-таки буде. Ну,—всяку конспірацію в здоровій військовій частині будуть випити рішучими мірами. Сантименталізму в війську бути не може.

Отже тепер ясно, що таке „Громада старшин N-кої дивізії“. Тут я зазначу, що даючи освітлення характеру цієї організації, я користувався лише надрукованим матеріалом: газетою „Нове Життя“ і „Статутом Громади Старшин N-кої дивізії“. Щож торкається того, що зробила ця громада в дійсности й чи зробила вона що-небудь, як вона робить, для мене невідомо. Але, гадаю, наведеного вистарчає, щоб зробити висновок, що існування в війську якраз такої Громади Старшин як в N-кої дивізії з військового погляду є непорозуміння.

Неполітикани.

Справа, на яку ми звертаємо менше всього уваги.

Зараз ми маємо лише одну військову спільну юнацьку школу, де, так чи інакше, виховується наше юнацтво, а колись їх було багато; колись це була ціла шкільна система з певним планом навчання, де мусила виховуватись військово й національно наша молодь для поповнення старшинських кадрів; але ж все це зникло, не залишивши після себе жадної пам'ятки.

Кожна держава, яка утворює своє власне військо, — перш за все, дбає про те, щоб мати фундамент цього війська — кадр старшин і підстаршин. Коли не мається в належній мірі свого кадру, — то запрошується чужинців-фаховців, як інструкторів, і вони кладуть першу цеглу в будівництво цього кадру. Але, тим часом, вживаються заходи для підготовки власних старшин і підстаршин, — це досягається шляхом відкриття військових шкіл. І ці школи користуються найбільшнім пеклуванням Держави, — бо від якості їх буде залежати в значній мірі якість війська.

В Українському війську з перших днів його існування во всю височінь повстало питання, звідки набрати старшин-українців, шире відданих Українській Державі й готових боротись за неї до кінця.

Старшин було багато, але це все були російські чи австрійські, навіть, українського походження, але українського старшини не було; тому для цієї мети Центральна Рада утворила Інструкторську школу старшин, в якій мусило українізовуватись старшинство, що бажало служити в Українській Армії. Шлях був доцільний.

В період Гетьманщини мало дбалось про підготовку Українських старшин, і тому за той час майже нічого не було зроблено в цьому відношенню.

Повстал Директорія.

Цитання про утворення військових шкіл виникло знову во всій повноті й в самому широкому масштабі. І, дійсно, крім Інструкторської школи старшин, було відчищено Гарматну й Інженерну школи: чотирі юнацьких: Київську, Полтавську, Чугуєвську, Житомирську; на чолі військових шкіл стала Головна Шкільна Управа.

Не встигли вони сформуватись, як прийшлося їх евакуювати з Кам'янця; — там пощастило росташуватись і розпочати навчання, яке тривало 2 місяці, а потім події

на фронті примусили де-які з військових шкіл відправити на фронт, а в квітні місяці 1919 року всі школи були евакуйовані до Луцьку і там зведені в одну спільну Юнацьку Школу, за виключенням Інструкторської Школи Старшин, яка в Луцьку розформувалась, і Житомирської, що була на фронті. Але недовго й ця школа проіснувала. 15 травня 1919 року її разом з Інструкторською Школою Старшин в Луцьку було захоплено до полону поляками, які несподівано перейшли до наступу.

Отже, залишилась лише одна Житомирська Школа, яка під проводом свого Н—ка весь час приймала участь в боях на фронті, повернулась до Кам'янця й там, в жовтні 1919 р., відбувся перший випуск Українських старшин.

В осени 1919 року було розпочато формування Кам'янецької Юнацької Школи, але, з огляду на нові події,—її не було сформовано.

Під Любарем в грудні 1919 року загинула й Житомирська Школа.

1 лютого 1920 року в Кам'янці, окупованому польським військом, було знову сформовано Кам'янецьку Юнацьку Школу, яка потім перетворилась в Спільну Школу з Гарматним, Кінним і Інженерним відділами. Ця школа існує й до цього часу.

Після події у Луцька, де загинула Головна Шкільна Управа, військові школи безпосередньо підлягали Начальнику Генер. Штабу, що негативно відбивалося на становищі й розвитку шкіл. Потім було утворено 3-є Ген. Квартірмейстерство при Ген. Штабі, яке мусило завідувати Школами, але й це ділу мало допомогло.

З цієї короткої історичної справки видно, що наші військові школи майже нічим не допомогли збудуванню Української Армії. Був один випуск Старшин (із Житомирської Школи), але невеликий по кількості, й він не міг відіграти значної ролі в поповненню й освіщенню нашого Українського Старшинства.

Ми, по старому, користуємось лише старшинами російської чи австрійської армії, а своїх Українських Старшин маємо надзвичайно мало.

Не підлягає сумніву, що коли ми хочемо мати Українську Армію, то мусимо мати й Українських Старшин. А для цього матеріал є. Є багато Української молоді—яка закінчила середню освіту й щиро бажала б свій молодий вік віддати Україні. Але ми цього матеріалу використати не вміємо.

Невже причина полягає лише в несприятливих обставинах? Ні!—Причина, на мою думку, в тому, що ми на цю важливу сторону військового діла звертаємо мало уваги.

На чолі військової школи мусить стояти особа, яка виявила на протязі довгої військової служби серйозні педагогічні здібності, цікавиться цим ділом, авторитетна, чи з вищою військовою освітою—і педагогічним стажем,—як і та, так і друга щиро віддані Українській справі.

Справа військової підготовки молоді для заняття старшинських посад в війську вимагає широкого досвіду й освіти від осіб, яким вона доручається. Тому в Німецькій Армії лекторами і Н-ками військових шкіл призначались завжди найкращі старшини з вищою освітою, й старанне виконання ними цих обов'язків рахувалось для них найкращою атестацією при занятті вищих посад.

Школа дає підвалини військових знання й виховання, й треба, щоб ці підвалини були здорові,—правдиві,—бо вони будуть служити старшині на все життя.

А нам, крім того, треба ще звертати увагу й на національний бік виховання. Отож щиро віддана Українській національній ідеї, широко освічена й досвідчена людина з високим педагогічним стажем мусить стояти на чолі військової школи.

Наші школи таких Н-ків не мали.

Після Луцької катастрофи, де загинули всі школи (крім Житомирської), всі Н-ки військових шкіл опинилися в армії Деникіна чи Юденича. А потім Начальниками Юнацьких шкіл були люди випадкові в військово-педагогічній справі, без досвіду й освіти, котрі не користувались авторитетом серед юнацтва й для котрих школа була не любиме дітище, а звичайна частина для кар'єри; і такі начальники не могли поставити школу на належну височінь.

Наші школи часто мандрували по Україні, таяли багато часу, а навчання не провадили: бо не вистарчало того, то іншого. Не було, навіть, там систематично—продуманого плану навчання,—не кажучи вже про підручники.

Умови життя юнаків були часто досить тяжкі, й на це зверталось мало уваги.

Брак лекторських сил часто не давав можливості провадити навчання, тоді, коли по інших обставинах це було можливо.

Ніде так справа не залежить від якості однієї людини, як в учебному ділі. Але в тих умовах, в яких приходить ся працювати нашим військовим школам, одна особа ще не в силі багато зробити. Тут конче потрібна велика допомога зверху.

Не маючи на меті широко й всебічно освітлювати цю справу, я лише вкажу на той шлях, на який треба було б на мою думку стати в військово-учебному ділі.

Перш за все нам потрібно відмовитись в цьому ділі від російських зразків.

Російські військові школи для нас не можуть бути зразком; там навчання не було поставлено з практичного боку на належну ступінь.

Школа мусить бути тісно зв'язана з військом. В цьому відношенні організація Німецьких військових шкіл являється більш доцільною. Підготовка юнака там починається в війську й закінчується в школі. У нас, коли ми ведемо безупинно боротьбу, при кожній дивізії можна було б сформувати юнацькі сотні,—як муштрові одиниці, де були б зібрані молоді люде з відповідною освітою і де провадилась би перша практична підготовка по фаху;—по 3—4-х місячному перебуванню в цій сотні юнак відправляється до школи на 4—5 місяців для практичного і теоретичного удосконалення в військовому ділі, після чого він повертається до своєї частини вже старшиною.

В кожній частині є старшини, практично знайомі з військово-учебним ділом, які були довгий час начальниками учебних вишколів чи в школах і яким з успіхом можна було б доручити справу початкової військової підготовки юнаків. Таким чином було б забезпечено зв'язок школи з військом.

Кожна частина дбала би про своїх юнаків, могла би взяти на себе, навіть, їх утримання під час перебування в школі, коли б це було потрібним.

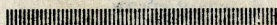
Призначення відповідного П-ка школи, командрування потрібних лекторів, навіть, з фронту, а головне, більш уважливе відношення до цієї справи „зверху“—привело б до того, що ми зараз, вже після трьохлітньої боротьби, могли би мати значну кількість своїх власних старшин.

А. Л.

З М І С Т:

Стор.

1. Передмова.	1
2. Повстань, Україно—вірш <i>Д. Левицького</i>	3
3. З пісень неволі—вірш „	5
4. Свято лицарів „Залізного хреста“ в 4 Київській дивізії <i>Д. Левицького</i>	6
5. Йдемо до кращого <i>Д. Куліківського</i>	9
6. Мої квітки вже більш не розцвітуть—вірш <i>І. Дрока</i>	12
7. На 60 роковини смерті Т. Шевченка.	12
8. Спогади про Любарські події— <i>Аша</i>	13
9. Переспіви— <i>Левицького</i>	25
10. Національно-освітня та військова праця в 4 Київській дивізії.	27
11. Наступ армії У.Н.Р. в листопаді 1920 року та бій 4 Київської Стрілецької дивізії у с. Обухово 12 листопаду—Ген. Шт. Підп. <i>Лушненко</i>	31
12. Бій 4-ої Київської дивізії під с. Дашківцями 13 жовтня 1920 р.— <i>А. Л.</i>	49
13. Громада Старшин Н-кої Стр. дів.— <i>Неполітикана</i>	54
14. Справа, на яку ми звертаємо менше всього уваги— <i>А. Л.</i>	61

Важливі друкарські помилки.

стор.	рядок звер. знизу	надруковано:	треба:
3	3	морв	море
	4	губ. гімназіальний	губ., гімназіальний
	21	от Василя	от. Василя
	4	Волоха. Данченко	Волоха, Данченко
14	1	Данченко	Данченка
17	1	На мосту	На мості
21	22	варті; й на	варті й на
	8	зустрінути	зустрінуті
	4	влата	влада
22	20	виробленої	вироблення
	4	деникина	Деникина
38	21	большевіки	большовики
41	12	на передодні	напередодні
	18	(11 стр. Бригаді) 1 піш.	11 стр. Бригаді
		курінь	(1 піш. курінь)
	1	Верлінці	Берлінці
43	18	лівом	лівім
	19	зайве: „як останній резерви було речено, в розпорядженню Командіра Дівізії“	
44	10	і поділу	І поділу
45	13	гормати	гармати
	6	енергійній	енергійній
48	11	всі	всіх
	18	ім	ним
	15	незрозуміли—	незрозумілим
	13	стекотіли	стрекотіли
51	12	забезпечув	забезпечував
55	21	Байкот	Бойкот
58	1	відділам	відділом

1890.

2463
1,92 1988

P.A.

